

Financiële levensloop

Analyse van inkomens, bestedingen en
vermogensopbouw van generaties

eib

Economisch Instituut
voor de Bouw

Het auteursrecht voor de inhoud berust geheel bij de Stichting Economisch Instituut voor de Bouw. Overnemen van de inhoud (of delen daarvan) is uitsluitend toegestaan met schriftelijke toestemming van het EIB. Het is geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in artikelen en dergelijke, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

December 2021

Financiële levensloop

Analyse van inkomens, bestedingen en
vermogensopbouw van generaties

Marc Boon
Martin Koning
Radislav Semenov

Inhoudsopgave

Conclusies op hoofdlijnen	7
1 Inleiding	11
2 Financiële levensloop	13
2.1 Verdeling van huishoudens in Nederland	13
2.2 Inkomen	15
2.3 Consumptie	21
2.4 Vermogen	34
3 Inkomenspositie na pensionering	43
3.1 Effecten van onvolledige indexatie voor verschillende typen huishoudens	43
3.2 Inkomen en consumptie van werknemers na pensionering	45
3.3 Consumptie van zelfstandigen na pensionering	50

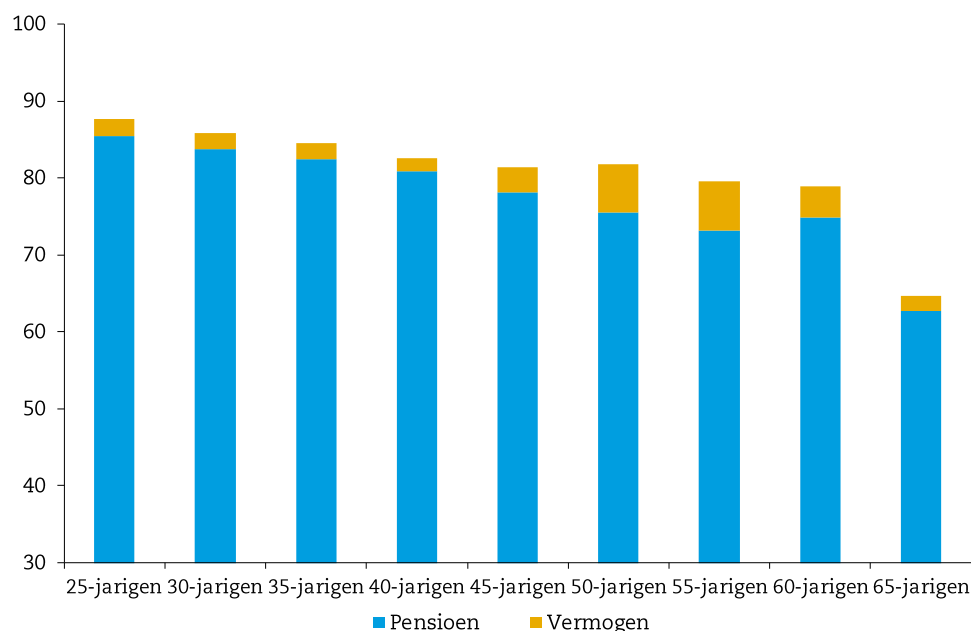

Conclusies op hoofdlijnen

Huidige generatie ouderen ervaren veel sterkere inkomensterugval na pensionering dan jongere generaties

Werknemers bouwen gedurende hun werkzame periode aanvullend pensioen op. Sinds het begin van de crisis in 2008 tot heden heeft er geen volledige indexatie van de pensioenen plaatsgevonden, wat heeft geleid tot pensioenverlies van huishoudens. De effecten van achterblijvende loonindexatie treffen vooral de huidige generatie ouderen die bijna met pensioen gaan of net gepensioneerd zijn. Zij ervaren na pensionering een beduidend sterkere inkomensterugval dan toekomstige generaties. De toekomstige generaties hebben nog voldoende tijdsbestek om de achtergebleven indexatie in te halen en ook extra besparingen te doen. Bovendien ervaren jongere generaties minder pensioenverlies doordat zij langer premies inleggen en meer rendement opbouwen als gevolg van het opschuiven van de pensioenleeftijd. De gevolgen van achterblijvende indexatie zijn beperkter voor huishoudens met een laag inkomen. Dit komt doordat zij vergeleken met hogere inkomensgroepen weinig aanvullend pensioen in de tweede pijler opbouwen. Door het minimale basisinkomen dat zij ontvangen in de vorm van AOW en toeslagen ervaren lage inkomens na pensionering geen sterke inkomensterugval. Wel geldt dat zij in absolute termen een laag inkomen hebben en de bestedingsruimte ook na pensionering beperkt blijft. Hiermee vormen zij een kwetsbare groep.

Figuur 1 Verhouding inkomen vlak vóór en na pensionering naar leeftijdscohort, werknemers met een middeninkomen, in procenten

Bron: EIB

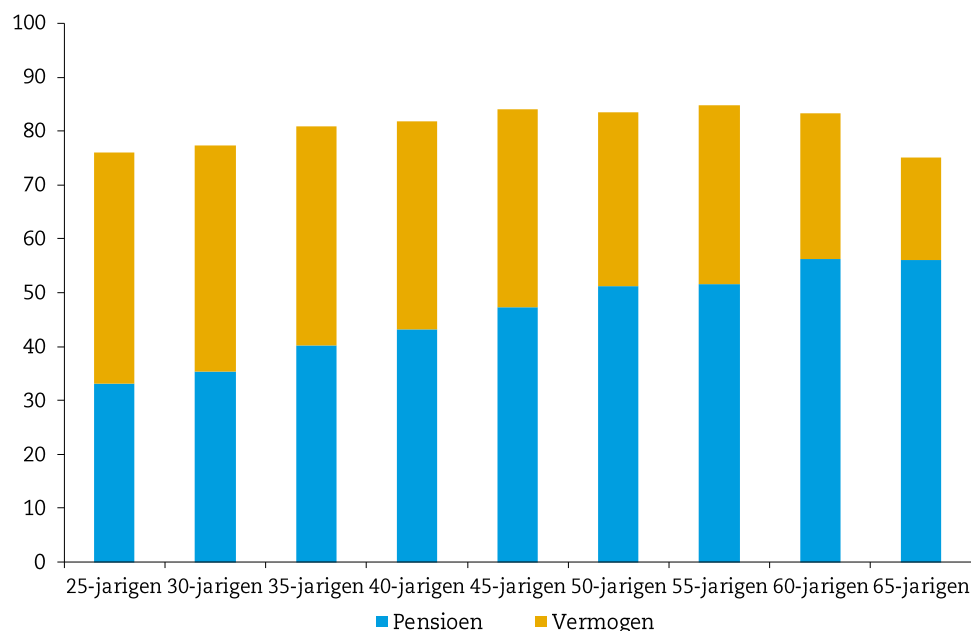
Zelfstandigen met middeninkomen moeten kwart van hun inkomen sparen om vergelijkbare vervangingsratio als werknemers te realiseren

Gekeken naar zelfstandigen valt op dat de inkomensverschillen groter zijn dan bij werknemers. Zo verdient een zelfstandige met een hoog inkomen ongeveer een kwart meer dan een werknemer uit de hoge inkomensgroep, terwijl in de lage inkomensgroep een zelfstandige juist 30% tot 40% minder verdient. De financiële mogelijkheden van zelfstandigen met een laag inkomen zijn daarmee nog geringer dan die van een werknemer uit de lage inkomensgroep. Bij de middeninkomens is het inkomen van werknemers en zelfstandigen ongeveer vergelijkbaar.

Voor zelfstandigen geldt dat zij zelf verantwoordelijk zijn voor het opbouwen van pensioen in aanvulling op de AOW. In tegenstelling tot bij werknemers ervaren zelfstandigen van oudere generaties na pensionering een minder sterke inkomensterugval dan jongere generaties. De oorzaak hiervan is dat het ontbreken van indexatie relatief veel beperkter meeweegt in het inkomen van zelfstandigen. Daarnaast hebben de oudere generaties zelfstandigen langer als werknemer pensioen opgebouwd dan de jongere generaties zelfstandigen, waardoor zij verzekerd zijn van een hoger aanvullend pensioen. De hoogte van het pensioeninkomen van de toekomstig gepensioneerden is daardoor sterker afhankelijk van spaargedrag gedurende de levensloop. Zij moeten een groter deel van hun inkomen sparen om hun relatief lagere inkomen uit de tweede pijler ten opzichte van oudere generaties te compenseren en het pensioeninkomen op peil te brengen. Hiervoor moeten zelfstandigen met een midden- of hoog inkomen echter wel ruime spaarquotes realiseren. Zo geldt voor middeninkomens dat zij minimaal een kwart van hun inkomen moeten sparen om na pensionering een vergelijkbare inkomensterugval als een werknemer met een middeninkomen te realiseren. Zelfstandigen met een laag inkomen vormen net als bij werknemers een uitzondering doordat zij alleen al met de eerste pensioenpijler hun inkomen en consumptie op peil kunnen houden. Hoewel hun inkomen hierdoor na pensionering meer in lijn komt met dat van werknemers, blijven zij ook na pensionering een kwetsbare groep door de geringe budgettaire mogelijkheden. Voor hoge inkomens geldt dat zij zelfs met ruime spaarquotes een sterke terugval in inkomen ervaren en hun consumptie daardoor flink moeten beperken. Wel zijn zij hier doorgaans makkelijker toe in staat dan lagere inkomensgroepen.

Figuur 2 Verhouding consumptie vlak vóór pensionering naar leeftijdscohort, zelfstandigen met een middeninkomen, in procenten

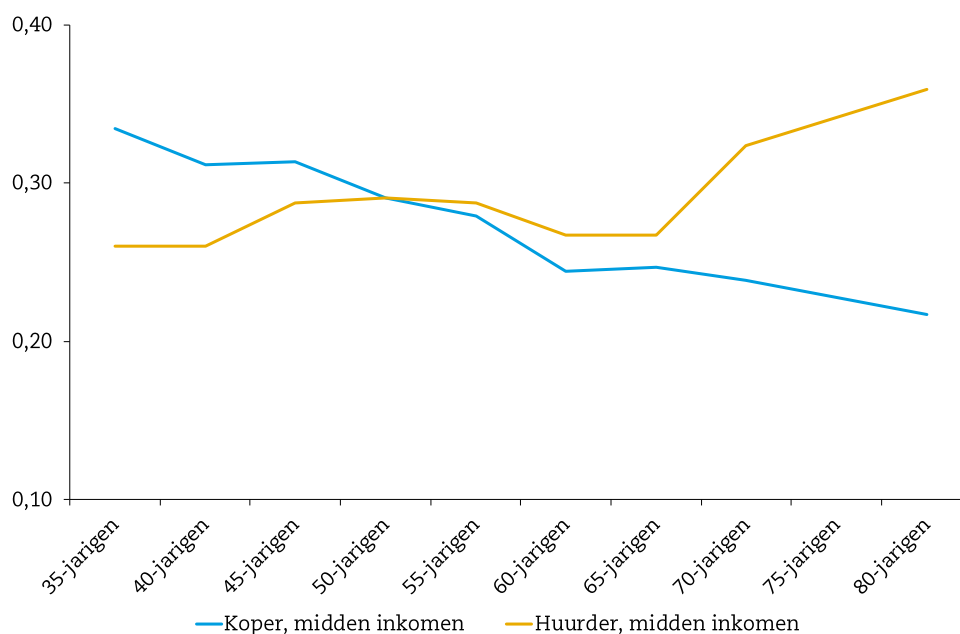
Bron: EIB

Kopers hebben meer ruimte tot sparen dan huurders als gevolg van afnemende woonlasten

Kopers bouwen vanaf jonge leeftijd vooral woningvermogen op, terwijl huurders niet evenredig ander vermogen opbouwen. Het financieel vermogen van een huurder ligt gemiddeld een kwart tot een helft lager dan dat van een koper. Dit verschil kan voor een belangrijk deel worden verklaard door de ontwikkeling van de woonlasten van beide groepen. Kopers hebben meer ruimte tot sparen dan huurders als gevolg van afnemende woonlasten op latere leeftijd. De woonlasten van kopers nemen geleidelijk af doordat de waarde van de schulden nominaal gelijk blijven of door aflossing op de hypotheek zelfs afnemen. De woonlasten van huurders blijven daarentegen door huurindexatie vrijwel constant. Met name op hogere leeftijden zorgt dit ervoor dat huurders een groot deel van hun inkomen kwijt zijn aan woonlasten en sparen niet tot nauwelijks mogelijk is.

Werknemers met een eigen woning bouwen naast aanvullend pensioen ook woningvermogen en financieel vermogen op, terwijl zelfstandigen een lager aanvullend pensioen hebben en juist relatief meer vermogen in de woning, het eigen bedrijf of op andere wijze opbouwen. Rond pensionering hebben zelfstandige kopers doorgaans evenveel vermogen opgebouwd als werknemers. Voor de groep huurders geldt dit echter niet. De zelfstandigen met een huurwoning compenseren hun lagere pensioenopbouw in de tweede pijler ten opzichte van werknemers niet via andere vermogenscomponenten. Hierdoor hebben zij ten tijde van pensionering minder vermogen opgebouwd dan vergelijkbare werknemers met een huurwoning.

Figuur 3 Woonquote kopers en huurders met een middeninkomen

Bron: EIB

Zorgkosten hebben bij ouderen maar zeer beperkt aandeel in de totale uitgaven door sociale systeem

Na pensionering lopen de absolute uitgaven van huishoudens aanzienlijk terug doordat zij minder geld te besteden hebben, terwijl de uitgaven relatief tot het inkomen wel toenemen en huishoudens daarbij ontsparen. Dit uit zich in een toename in luxe uitgaven en een lichte afname van het financieel vermogen in de eerste jaren van het pensioen. De (niet-vergoede) zorgkosten hebben maar een zeer beperkt deel in de uitgaven van huishoudens. Wat opvalt is dat ook op oudere leeftijd dit ondanks een hogere zorgconsumptie niet veel hoger oploopt. Zo stijgen de zorgkosten maar zeer beperkt bij ouderen. Medische kosten worden namelijk grotendeels bekostigd vanuit de verzekeringen of de overheid, waardoor de niet-vergoede zorgkosten zich veelal beperken tot het eigen risico. De lichte toename in zorgkosten na pensionering komt met name doordat gepensioneerden wat vaker beroep doen op de thuiszorg. Bij alleenstaanden zijn de uitgaven aan thuiszorg iets hoger dan bij paren. Dit komt waarschijnlijk doordat paren de huishoudelijke taken meer kunnen verdelen.

---

1 Inleiding

Vrijwel alle werkenden in Nederland bouwen gedurende hun werkzame periode pensioen op. Terwijl werknemers dit vaak via hun werkgever doen, zijn zelfstandigen zelf verantwoordelijk voor het opbouwen van pensioen in aanvulling op de AOW. Zij doen dit met als doel hun levensstandaard na pensionering in zekere mate voort te kunnen zetten. Hiervoor is het van belang dat er geen grote terugval in het inkomen en de bestedingsmogelijkheden plaatsvindt. Sinds de economische crisis in 2008 zijn de opgebouwde pensioenen echter flink onder druk komen te staan. Door de benarde financiële situatie waarin pensioenfondsen kwamen te verkeren, konden pensioenen niet of nauwelijks worden geïndexeerd in de afgelopen jaren. Hierdoor liggen aanvullende pensioenen aanzienlijk lager dan bij volledige indexatie had kunnen worden bereikt. Vrijwel alle huishoudens zijn geraakt door deze ontwikkelingen, wat automatisch de vraag oproept voor welke groepen deze effecten het grootst zijn. Zijn er groepen voor wie het pensioeninkomen ontoereikend is om de levensstandaard voldoende te kunnen handhaven? Welke mogelijkheden hebben zij om verschillende soorten vermogen in te zetten om in de consumptiebehoefte te kunnen voorzien? In hoeverre verschilt dit tussen verschillende groepen werknemers en zelfstandigen?

Het EIB heeft in de eerder uitgebrachte studie 'De vermogensgeneratie' (2018) al een verkenning gemaakt van mogelijke ontwikkelingen van de inkomens- en vermogensposities van toekomstige generaties werknemers. Nieuw in deze rapportage ten opzichte van de vorige studie is de bijzondere aandacht voor zelfstandigen. Er wordt inzicht verstrekt in hoeverre zelfstandigen vermogen langs verschillende kanalen opbouwen en wat dit aan het besteedbaar inkomen na pensionering kan bijdragen. Ook nieuw is een uitgebreide beschrijving van het bestedingspatroon van huishoudens. Op deze manier wordt gepoogd de financiële levensloop van verschillende huishoudtypen zo uitgebreid mogelijk in kaart te brengen.

Hoofdstuk twee van deze studie schetst een beeld van de huidige financiële levensloop van specifieke huishoudensituaties naar leeftijd. Om een indicatie te geven van de financiële levensloop van een huishouden, presenteren we verschillende leeftijdscohorten in de figuren. In het derde hoofdstuk bieden wij vervolgens inzicht in hoe de inkomens en de bestedingen van toekomstig gepensioneerden zich verhouden tot de inkomens en de bestedingen van vóór pensionering. Wij doen dit voor verschillende generaties en typen huishoudens met uiteenlopende karakteristieken. Dit stelt ons in staat een oordeel te vellen over de toereikendheid van pensioenen voor de verschillende huishoudtypen.

---

2 Financiële levensloop

Dit eerste onderdeel van de studie schetst een beeld van de huidige financiële levensloop van specifieke huishoudensituaties naar leeftijd. Nieuw ten opzichte van de vorige studie 'De vermogensgeneratie'¹ is de beschrijving van het bestedingspatroon van huishoudens. Naast een beschrijving van de inkomens- en vermogensontwikkeling bieden wij in dit deel inzicht in welke fase van de levensloop relatief meer van het besteedbaar inkomen wordt geconsumeerd en in welke fasen relatief meer wordt gespaard. Ook nieuw daarbij is de aandacht voor zelfstandigen. Er wordt inzicht verstrekt in hoeverre zelfstandigen vermogen langs verschillende kanalen opbouwen en wat dit aan het besteedbaar inkomen na pensionering kan bijdragen. Om een indicatie te geven van de financiële levensloop van een huishouden, presenteren we verschillende leeftijdscohorten in de figuren. Hierdoor kunnen echter wel samenstellings- en cohorteffecten ontstaan.

2.1 Verdeling van huishoudens in Nederland

Nederland telt in totaal ongeveer 8 miljoen huishoudens (figuur 2.1). Ongeveer een derde hiervan betreft alleenstaande huishoudens. Het aandeel van paren zonder kinderen ligt met 27,5% iets hoger dan het aandeel van paren met kinderen (25%). De groep eenoudergezinnen met thuiswonende kinderen beslaat met 6,5% maar een betrekkelijk klein deel van het totale aantal Nederlandse huishoudens.

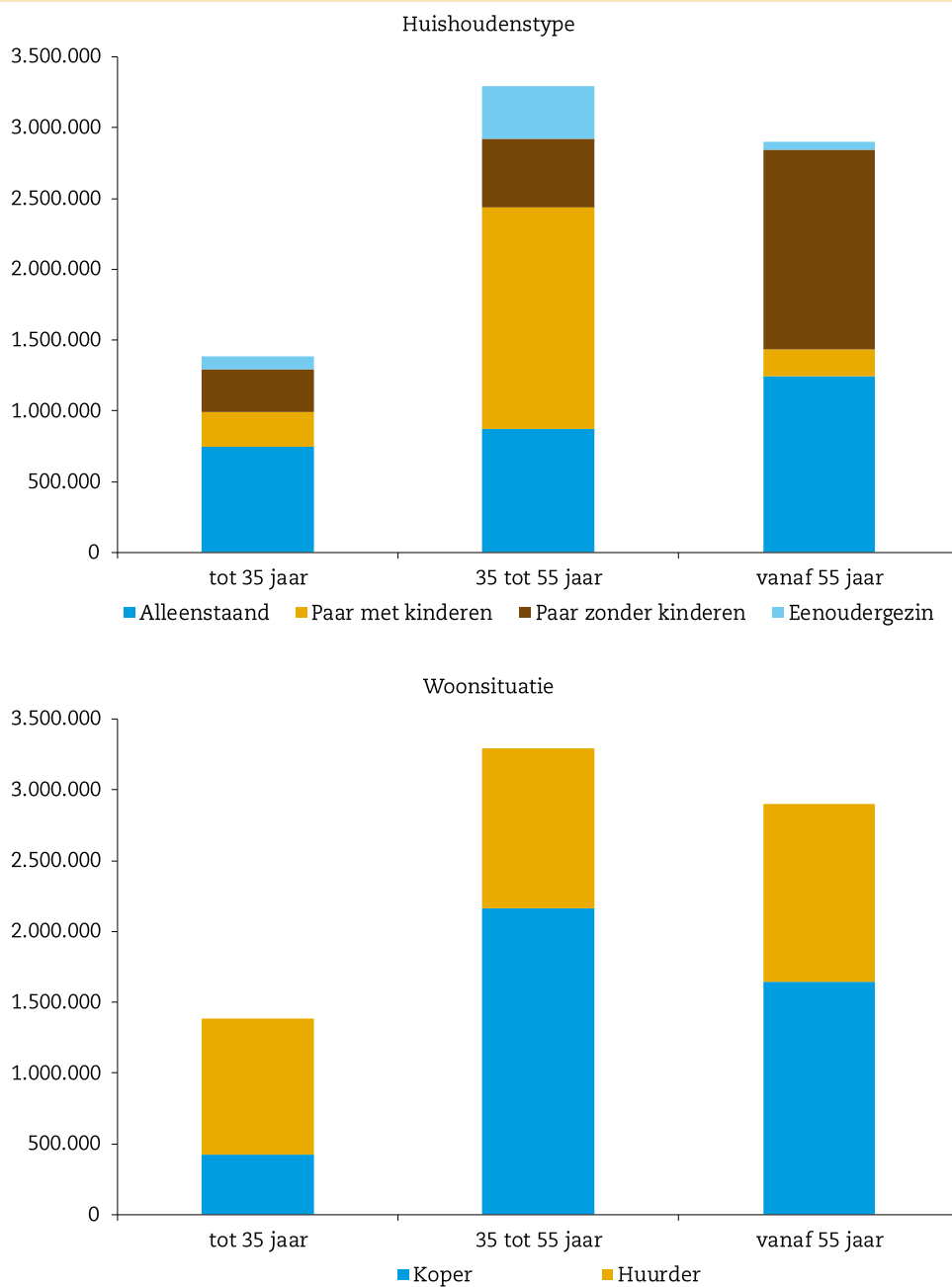
De verdeling van de verschillende huishoudensamenstellingen verschilt sterk per leeftijd. In de jongere leeftijdsgroepen domineren vooral alleenstaanden en paren zonder kinderen. Vanaf het 30^e levensjaar vindt er gezinsvorming plaats, waardoor paren met kinderen zowel in aantal als aandeel sterk toenemen. Tussen de 35 en 55 jaar bestaat ongeveer de helft van het totale aantal huishoudens uit paren met kinderen, gevolgd door alleenstaanden met een kwart. Rond het 55^e levensjaar van de hoofdkostwinnaar gaan van gezinnen de meeste kinderen uit huis, en vindt er een verschuiving plaats van paren met kinderen naar paren zonder kinderen. In de oudere leeftijdsgroepen bestaat verreweg het merendeel van de huishoudens uit paren zonder kinderen en alleenstaanden. Gedurende de levensloop vinden er naast veranderingen in de huishoudensamenstelling ook verschuivingen plaats binnen de situatie op de woningmarkt. Uit de figuur blijkt dat verreweg de meeste huishoudens starten als huurder op de woningmarkt. Rond het 35^e levensjaar, gelijktijdig met het vormen van een gezin, kopen veel huishoudens hun eerste woning. In de leeftijdsgroep 35 tot 55 jaar is het aandeel kopers ruim twee derde.

Om de huidige financiële levensloop integraal in beeld te brengen combineren we microdata over inkomen, vermogen en bestedingen met bepaalde aannames rond huishoudensvorming en woongedrag. Zo veronderstellen we dat huishoudens ongeveer tot en met hun 35^e levensjaar uitsluitend huren, en paren pas vanaf deze leeftijd hun eerste kinderen krijgen. Ook nemen we aan dat de eventuele kinderen het huishouden hebben verlaten tegen de tijd dat de ouders 55 jaar zijn. Op basis van een rangschikking van het besteedbaar inkomen worden de huishoudens ingedeeld in een lage, midden of hoge inkomensgroep. We selecteren alleen huishoudens met een inkomen en vermogen binnen een bandbreedte van circa 60 tot 80% rond de mediaan om zo een representatief beeld te schetsen per uniek huishoudenstype. Wij doen dit alleen voor huishoudens met een inkomen uit arbeid of eigen onderneming of een AOW-uitkering. De combinatie laag inkomen en koop en de combinatie hoog inkomen en huur worden vanwege de kleine omvang van deze groepen niet in beeld gebracht in deze studie.

---

¹ Martin Koning en Radislav Semenov (2018), 'De vermogensgeneratie; Inkomens- en vermogensontwikkeling na pensionering', EIB, Amsterdam.

Figuur 2.1 Verdeling huishoudens naar huishoudentype, woonsituatie en leeftijd
hoofdkostwinnaar, 2015

Bron: CBS, bewerking EIB

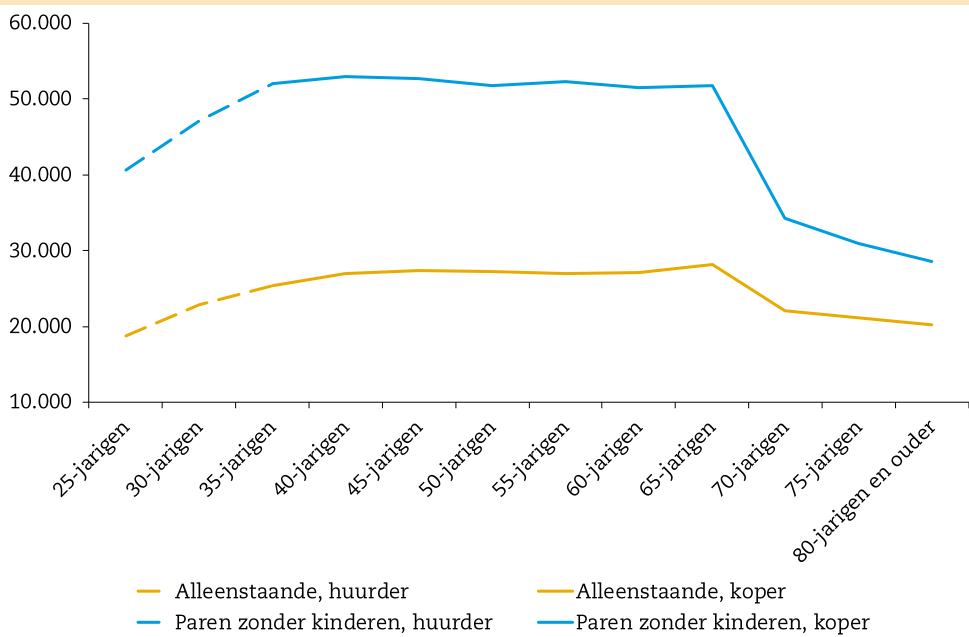
2.2 Inkomen

Besteedbaar inkomen huishoudens zonder kinderen nagenoeg constant tussen 40 en 65 jaar

Figuur 2.2 geeft de ontwikkeling weer van het besteedbaar inkomen van alleenstaanden en paren zonder kinderen naar leeftijd. Hierbij wordt nog geen onderscheid gemaakt tussen werknemers en zelfstandigen. Het besteedbaar inkomen neemt in de eerste jaren van de levensloop gestaag toe, naarmate de loopbaan op de arbeidsmarkt zich ontwikkelt. Zowel bij alleenstaanden als paren zonder kinderen zwakt de groei vanaf het 35^e levensjaar af en bereikt het besteedbaar inkomen het hoogtepunt rond de 45 jaar. Tussen de 45 en 65 jaar blijft het besteedbaar inkomen nagenoeg constant. Dit wordt veroorzaakt door een combinatie van leeftijds- en cohorteffecten. Zo is de arbeidsparticipatie van vrouwen onder jongere leeftijdscohorten hoger, evenals het gemiddelde opleidingsniveau en de arbeidsproductiviteit. Bij alleenstaanden neemt het besteedbaar inkomen tussen de 60 en 65 jaar nog licht toe. Dit komt doordat een deel van de werknemers die de AOW-gerechtigde leeftijd al heeft bereikt ervoor kiest langer door te werken. Zij ontvangen naast inkomen uit werk ook AOW en eventueel pensioen. Het gaat echter om een beperkte groep, aangezien het aantal werkenden afneemt richting de AOW-gerechtigde leeftijd.

Voor alle huishoudens is ten tijde van pensionering een duidelijke afname van het besteedbaar inkomen zichtbaar. Bij paren zonder kinderen is de inkomensterugval bij pensionering sterker dan bij alleenstaanden. Een mogelijk oorzaak hiervan is dat alleenstaanden recht hebben op een hogere AOW dan iemand die samenwoont of getrouwd is. Vanaf het moment van pensionering tot aan het einde van de levensloop neemt het besteedbaar inkomen ten slotte gestaag af. Ook dit is deels te verklaren aan de hand van cohorteffecten. De huishoudens die toetreden tot de groep ouderen, hebben gemiddeld genomen een hoger inkomen dan de ouderen die overlijden. Oudere cohorten bouwden namelijk minder aanvullend pensioen op dan jongere generaties. Ook het ontbreken van indexatie verklaart voor een deel de afname in het besteedbaar inkomen. Ten slotte speelt hier een samenstellingseffect, doordat de groep gepensioneerd ook huishoudens bevat die bijvoorbeeld werkloos of arbeidsongeschikt waren vóór pensionering.

Figuur 2.2 Besteedbaar inkomen alleenstaande huishoudens en paren zonder kinderen, middeninkomen, in euro's, 2015

Bron: EIB

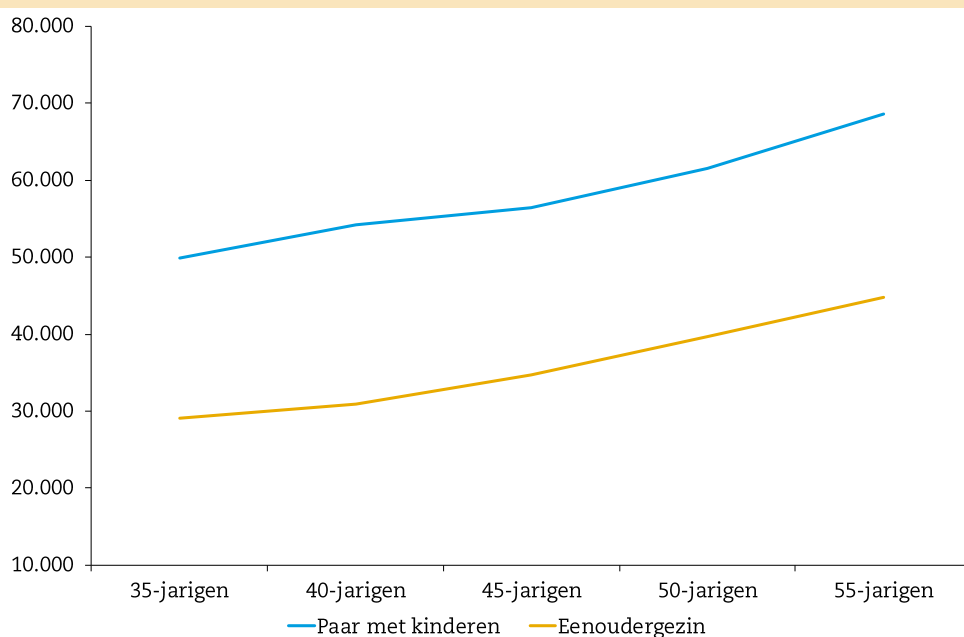
In onze studie zijn huishoudens in ieder geval tot en met hun 33^e huurder, waarna een deel overgaat tot het kopen van een woning. In figuur 2.2 zijn huurders vanaf deze leeftijd niet meegenomen, aangezien zij tussen hun 35^e en 65^e levensjaar een gelijke inkomensontwikkeling laten zien met kopers. In absolute bedragen ligt het besteedbaar inkomen van alleenstaande huurders met een middeninkomen echter gemiddeld 5% lager dan dat van alleenstaande kopers. Bij paren zonder kinderen is het verschil in besteedbaar inkomen tussen huurders en kopers met een middeninkomen ongeveer 3%. Hoewel hoge en lage inkomens niet zijn gepresenteerd in de figuur, tonen zij een vergelijkbare ontwikkeling met middeninkomens. Lage inkomens bereiken doorgaans wel eerder in hun carrière de piek in het besteedbaar inkomen. Verder ligt het inkomen van lage inkomens tot aan pensionering gemiddeld bijna 50% lager ten opzichte van middeninkomens. Hierdoor ervaren lage inkomens ten tijde van het pensioen een veel minder sterke inkomenssterugval dan hogere inkomensgroepen. De eerste pijler speelt bij lage inkomens namelijk een relatief grotere rol in het pensioeninkomen, aangezien zij verder weinig aanvullend pensioen opbouwen. Wel hebben zij gedurende de levensloop aanzienlijk minder te besteden dan hogere inkomensgroepen.

Kinderen spelen belangrijke rol in de inkomensontwikkeling van gezinnen

Bij huishoudens met kinderen laat de ontwikkeling van het besteedbaar inkomen een ander beeld zien dan bij huishoudens zonder kinderen, zo blijkt uit figuur 2.3. Wat opvalt is dat voor zowel paren met kinderen als eenoudergezinnen het besteedbaar inkomen gestaag groeit tot en met 55 jaar. Met name tussen de 45 en 55 jaar laat het inkomen een wat steiler verloop zien. Figuur 2.2 toonde aan dat bij huishoudens zonder kinderen de inkomenspiek al rond de 45 jaar wordt bereikt. Bovendien ligt het absolute inkomen van huishoudens met kinderen vanaf ongeveer 45-jarige leeftijd hoger ten opzichte van huishoudens zonder kinderen.

Figuur 2.3 Besteedbaar inkomen paren met kinderen en eenoudergezinnen, middeninkomen, in euro's, 2015

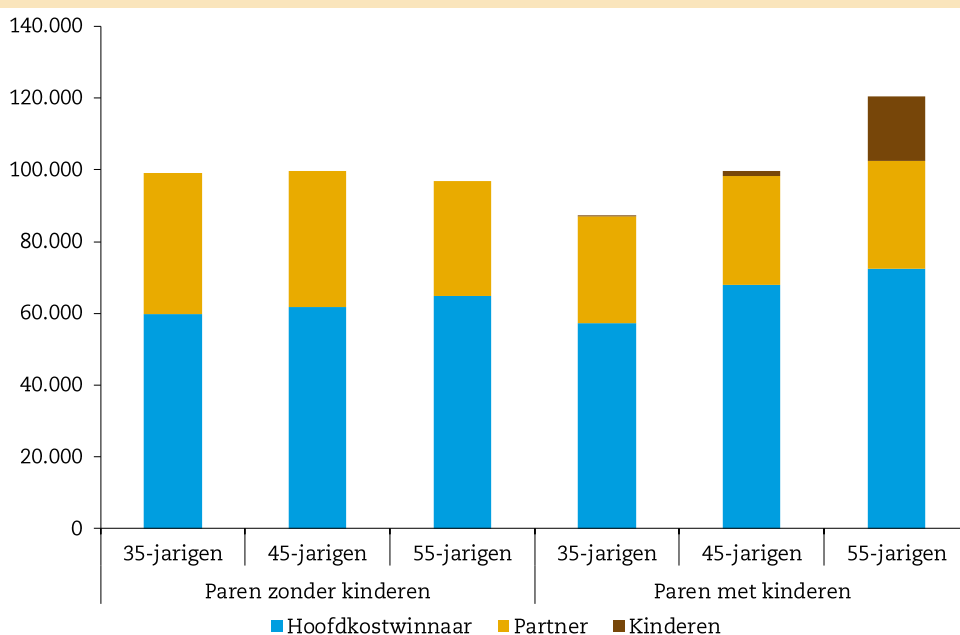

Bron: EIB

Een belangrijke verklaring voor de verschillen tussen huishoudens met en zonder kinderen is het inkomen van de kinderen, zoals is te zien in figuur 2.4. Uit de figuur blijkt namelijk dat met name op 55-jarige leeftijd de kinderen voor een belangrijk deel bijdragen aan het totale huishoudinkomen. De kinderen beginnen doorgaans met werken wanneer de ouders ongeveer 45 jaar zijn. Dit verklaart de relatief sterkere toename van het huishoudinkomen tussen de 45 en 55 jaar. Wanneer de kinderen buiten beschouwing worden gelaten, verschilt het (bruto)² inkomen van een paar met of zonder kinderen relatief weinig van elkaar. Alleen op jonge leeftijd ligt het huishoudinkomen van een paar zonder kinderen nog wat hoger dan dat van een paar met kinderen. Dit komt doordat in de eerste jaren van het ouderschap één van de twee partners minder uren werkt om voor het kind te zorgen. Dit uit zich ook in de relatieve inkomensbijdrage van de hoofdkostwinnaar en de partner. Zo draagt in een paar met kinderen de hoofdkostwinnaar relatief meer bij aan het huishoudinkomen dan de hoofdkostwinnaar in een paar zonder kinderen. Zodra de kinderen wat ouder en zelfstandiger worden, zien we dat de ouders meer gaan werken en het inkomen toeneemt.

² Op individueel niveau is alleen data beschikbaar van het bruto inkomen.

Figuur 2.4 Bruto inkomen naar positie binnen huishouden, paren met een middeninkomen, in euro's, 2015

Bron: EIB

Inkomensontwikkeling werknemers en zelfstandigen

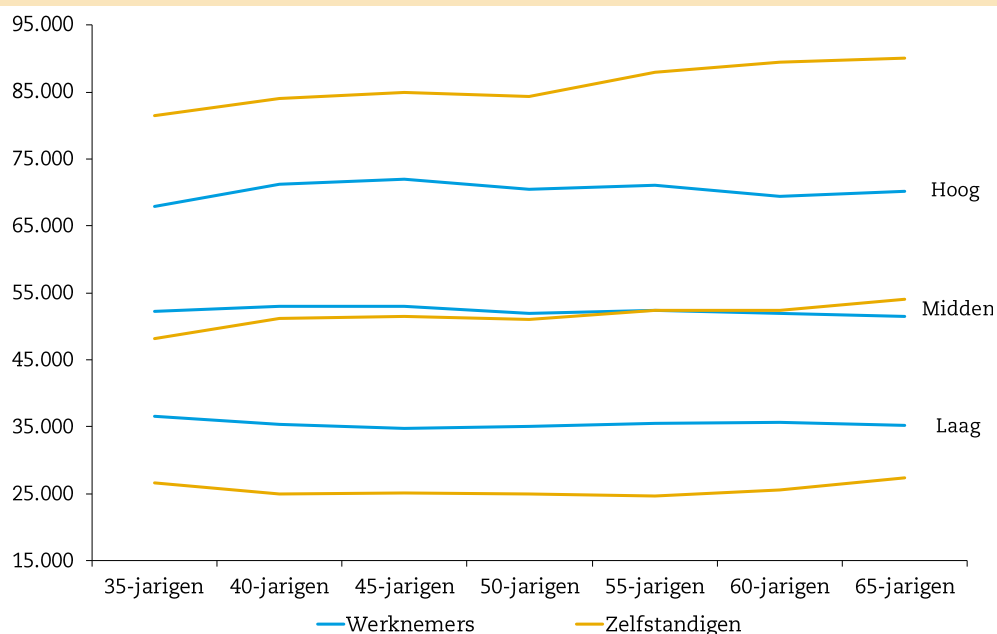
Werknemers en zelfstandigen laten uiteenlopende ontwikkelingen van hun besteedbaar inkomen zien. Hoewel gemiddeld genomen het bruto inkomen van werknemers boven dat van zelfstandigen ligt, gaat dit niet altijd op voor het besteedbaar inkomen. De inkomstenbelasting van zelfstandigen is namelijk een stuk lager in vergelijking met werknemers, aangezien zelfstandigen recht hebben op zelfstandigenaftrek, MKB-winstvrijstelling en startersaftrek. In welke mate het besteedbaar inkomen van werknemers en zelfstandigen van elkaar verschilt, hangt sterk af van het type huishouden en de inkomensgroep, zo blijkt uit de figuren 5 en 6. In beide figuren is de ontwikkeling van het besteedbaar inkomen getoond vanaf het 35^e levensjaar, aangezien zelfstandigen gemiddeld genomen rond die leeftijd beginnen met hun ondernemerschap.

Inkomensverschil tussen lage en hoge inkomens sterker bij zelfstandigen dan bij werknemers

Figuur 2.5 geeft het gemiddelde besteedbaar inkomen weer voor paren zonder kinderen uit alle inkomensgroepen. In de figuur worden alleen paren weergegeven van wie beide kostwinnaars of werknemer of zelfstandig zijn. Een huishouden met één werknemer en één zelfstandige heeft een vergelijkbaar verloop tussen de leeftijdsgroepen en ligt qua inkomensniveau tussen die van paren met twee werknemers of twee zelfstandigen. Wat allereerst opvalt, is dat het verschil tussen de inkomensgroepen veel sterker is bij zelfstandigen ten opzichte van werknemers. Zo verdient een zelfstandige met een hoog inkomen ruim drie maal zo veel als een zelfstandige uit de lage inkomensgroep. Bij werknemers is dit verschil tussen de hoge en lage inkomensgroep ongeveer een factor twee. Verder observeren we dat voor werknemers en zelfstandigen uit alle inkomensgroepen de ontwikkeling van het besteedbaar inkomen redelijk stabiel verloopt gedurende de carrière, met weinig verandering tussen leeftijdsgroepen. Het besteedbaar inkomen van werknemers met midden- en hoge inkomens bereikt echter een piek rond het 45e levensjaar, terwijl dat van zelfstandigen nog blijft doorgroeien tot aan moment van pensionering. Met name in de hoge inkomensgroep vindt in de laatste jaren van de carrière een relatief sterke inkomensgroei plaats bij zelfstandigen.

Zelfstandige met laag inkomen verdient aanzienlijk minder dan werknemer met laag inkomen
 Uit figuur 2.5 blijkt dat bij de middeninkomens het besteedbaar inkomen van werknemers en zelfstandigen in absolute bedragen weinig verschilt van elkaar. Tot ongeveer het 50^e levensjaar ligt het besteedbaar inkomen van werknemers met een middeninkomen licht boven dat van zelfstandigen, terwijl in de laatste 15 jaar van de werkzame periode juist zelfstandigen gemiddeld meer te besteden hebben. Een mogelijke oorzaak hiervan is dat zelfstandigen in de eerste helft van hun ondernemerschap een groter deel van de winst in de onderneming laten zitten en zichzelf daardoor minder inkomen uitkeren. Bij paren zonder kinderen in de hoge inkomensgroep ligt daarentegen het besteedbaar inkomen van zelfstandigen gedurende de gehele carrière ruim boven dat van werknemers. Het verschil loopt op van ongeveer 20% bij 35-jarigen tot ruim 28% aan het eind van de werkzame periode. Bij middeninkomens is dit verschil tussen werknemers en zelfstandigen rond het 65e levensjaar slechts 5%. In de lage inkomensgroep zijn het de werknemers die aanzienlijk meer verdienen dan de zelfstandigen. Over de gehele werkzame periode is het verschil ongeveer 30 tot 40%. Een groot deel van de zelfstandige paren zit daarbij onder het wettelijk minimumloon van werknemers.

Figuur 2.5 Besteedbaar inkomen paren zonder kinderen, werknemers en zelfstandigen, alle inkomensgroepen, 2015

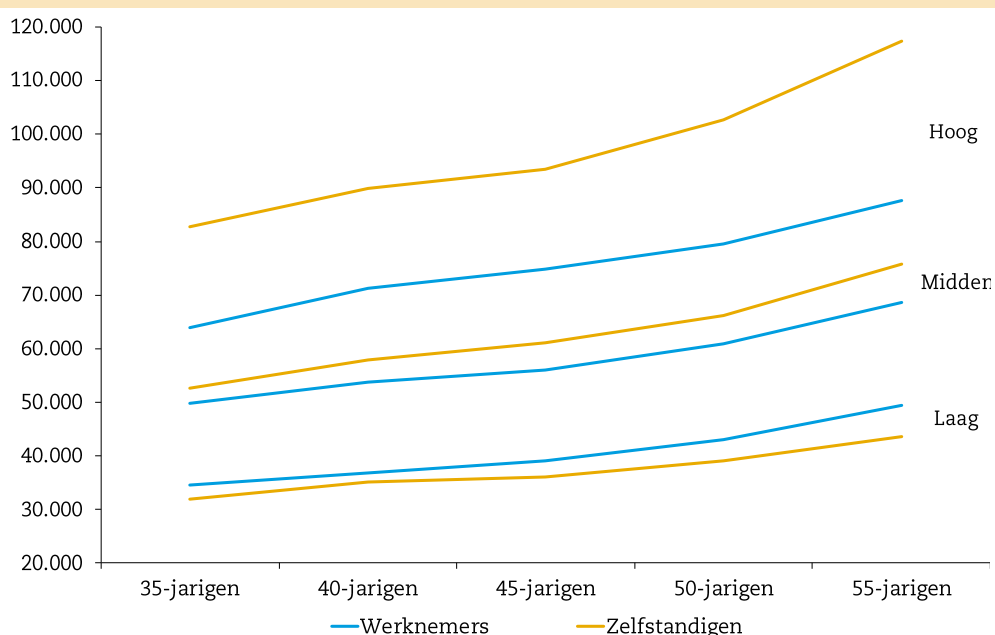

Bron: CBS, bewerking EIB

Bij alleenstaande huishoudens laten werknemers en zelfstandigen eenzelfde verloop van het besteedbaar inkomen zien als paren zonder kinderen. Zo is de ontwikkeling gedurende de werkzame carrière vrij stabiel, en ligt bij middeninkomens het besteedbaar inkomen van zelfstandigen nipt boven dat van werknemers. Bij hoge inkomens ligt het besteedbaar inkomen van alleenstaande zelfstandigen, net als bij paren zonder kinderen, gemiddeld ongeveer 25% boven dat van alleenstaande werknemers. In de lage inkomensgroep is het verschil tussen alleenstaande werknemers en zelfstandigen daarentegen groter dan bij paren. Zo bedraagt het jaarlijks besteedbare inkomen van een alleenstaande zelfstandige met een laag inkomen gemiddeld € 10.000, tegen ruim € 17.000 bij een vergelijkbare werknemer. Wat betreft omvang is deze groep zelfstandigen relatief vrij groot. Zo behoort ruim 30% van alle alleenstaande zelfstandigen tot de lage inkomens. Deze groep heeft weinig bestedingsruimte en behoort hierdoor tot een risicogroep.

Inkomen verschilt sterker tussen werknemers en zelfstandigen bij huishoudens met kinderen
 Uit figuur 2.6 blijkt dat bij paren met kinderen en eenoudergezinnen het besteedbaar inkomen van zowel werknemers als zelfstandigen met hoge percentages toeneemt gedurende de carrière. Bij middensinkomens loopt dit op met gemiddeld ongeveer 8% per leeftijdsgroep, tegen 9% bij lage en hoge inkomens. Dit in tegenstelling tot wat we observeren bij paren zonder kinderen en alleenstaanden, waar werknemers al rond hun 45e een piek bereiken en zelfstandigen veel lagere groeipercentages kennen. Ook hierbij speelt een rol dat in gezinnen de ouders meer gaan werken naarmate de kinderen ouder worden. Bovendien dragen de kinderen naar verloop van tijd bij aan het huishoudinkomen, waardoor het huishoudinkomen nog sterker toeneemt. Ten slotte blijkt uit de figuur dat bij huishoudens met kinderen het relatieve verschil in besteedbaar inkomen tussen werknemers en zelfstandigen groter is dan bij huishoudens zonder kinderen. Alleen voor de lage inkomensgroep geldt dit niet.

Figuur 2.6 Besteedbaar inkomen paren met kinderen, werknemers en zelfstandigen, alle inkomensgroepen, 2015

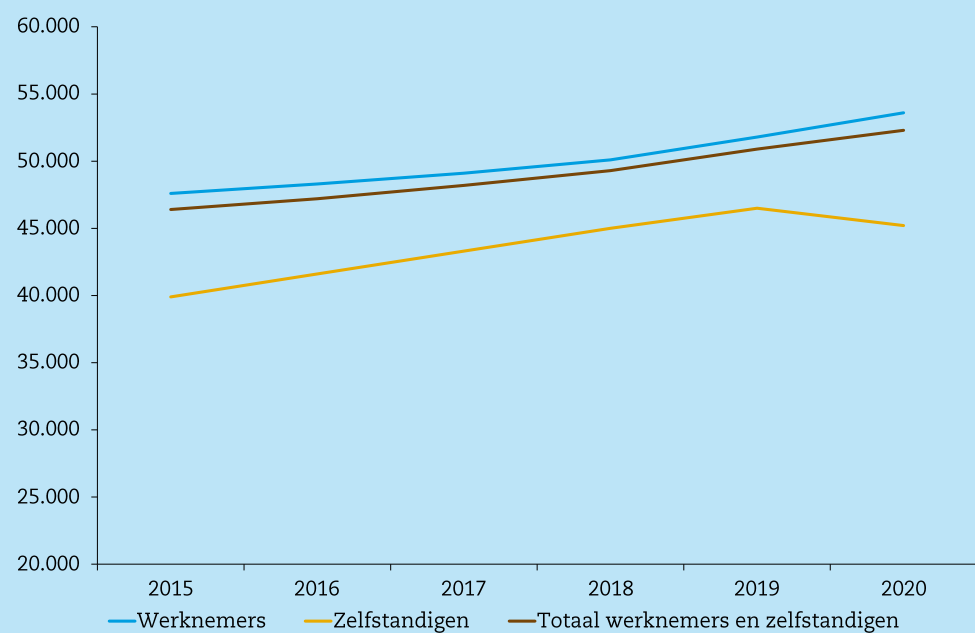

Bron: EIB

Inkomensontwikkeling 2015-2020

De bovenstaande inkomensgrafieken zijn gebaseerd op cijfers uit 2015. In de periode 2015-2020 is het nominaal persoonlijk primair inkomen³ van werknemers en zelfstandigen echter gemiddeld met 12,5% toegenomen. Hierbij is het primair inkomen van zelfstandigen relatief iets sterker gestegen dan dat van werknemers, zelfs na een daling van het gemiddelde inkomen van zelfstandigen in 2020. Ondanks deze inhaalslag ligt het gemiddelde inkomen van zelfstandigen in absolute bedragen nog steeds onder het gemiddelde van werknemers, zoals is te zien in de onderstaande figuur. Verder kan er nog onderscheid worden gemaakt in de ontwikkeling tussen inkomensgroepen. Zo is het gemiddeld primair inkomen van de lage inkomens tussen 2015 en 2020 sterker gestegen dan dat van midden- en hoge inkomens.

Ontwikkeling gemiddeld persoonlijk primair inkomen van werknemers en zelfstandigen, 2015-2020, in euro's

Bron: CBS

2.3 Consumptie

In dit deel zoomen we in op het consumptiepatroon van huishoudens. Hierbij onderscheiden we verschillende bestedingscategorieën, namelijk woonlasten, primaire uitgaven, noodzakelijke uitgaven, luxe uitgaven en niet-vergoede zorguitgaven.

Uitgaven van kopers lopen door afnemende woonlasten scherper af dan die van huurders

Figuur 2.7 geeft de absolute bestedingen weer op jaarbasis van een paar zonder kinderen. Om een goede vergelijking te kunnen maken tussen kopers en huurders is daarbij gekozen voor een middeninkomen. Uit de figuur valt vooral op dat de uitgaven van zowel kopers als huurders tot het 45^e levensjaar scherp oplopen, en na pensionering een sterke terugval kennen. Tijdens het pensioen nemen de totale bestedingen verder af naarmate men ouder wordt. Het inkomen neemt immers sterk af, waardoor gepensioneerden minder te besteden hebben. Bovendien blijkt uit de figuur dat er een duidelijk verschil bestaat in de woonlasten tussen kopers en huurders. Zo nemen de woonlasten van kopers geleidelijk af doordat er wordt afgelost op de hypotheek en de schulden nominaal gelijk blijven. De woonlasten van huurders blijven

³ Volgens de definitie van het CBS omvat het persoonlijk primair inkomen het inkomen uit arbeid en het inkomen uit eigen onderneming.

daarentegen door huurindexatie vrijwel constant. Hierdoor nemen de totale bestedingen van kopers in de tijd tot aan pensionering af, terwijl die van huurders constant blijven na hun 45^e levensjaar. Het verschil in woonlasten uit zich ook na pensionering in de totale bestedingen. Zo lopen de bestedingen na pensionering scherper af bij kopers ten opzichte van huurders.

Lage inkomens besteden relatief groter deel van hun budget aan primaire uitgaven

De primaire uitgaven (voedingsmiddelen e.d.) en noodzakelijke uitgaven als kleding en vervoer nemen zowel bij kopers als huurders toe in de eerste jaren van de levensloop. Vervolgens blijven de uitgaven aan beide categorieën vrijwel constant tot aan moment van pensionering, evenals beide consumptiequotes. Voor beide bestedingscategorieën geldt dat hogere inkomensgroepen hier in absolute euro's meer aan uitgeven dan lagere inkomensgroepen. Dit is aannemelijk, aangezien hogere inkomens over het algemeen in duurere winkels hun boodschappen doen en kleren kopen. Ook nemen lage inkomens vaker het openbaar vervoer, terwijl hoge inkomens veelal eigen vervoersmiddelen hebben. Als aandeel van het inkomen geven hoge en lagere inkomens echter vrijwel evenveel uit aan noodzakelijke goederen. Voor primaire uitgaven geldt dat dit percentage lager is bij de hogere inkomensgroepen, aangezien eerste levensbehoeften over het algemeen minder inkomens elastisch zijn dan bijvoorbeeld luxe goederen. Ten tijde van pensionering laten zowel kopers als huurders een afname in de primaire en noodzakelijke uitgaven zien. Zoals al eerder vermeld is dit voor een belangrijk deel het gevolg van een daling in het besteedbaar inkomen. De daling van het inkomen uit zich bij gepensioneerden echter niet in hogere budgetaandelen voor noodzakelijke uitgaven. Van de primaire uitgaven ligt de consumptiequote van gepensioneerden daarentegen wel hoger dan die van niet-gepensioneerden. Verder zien we dat bij kopers en huurders de noodzakelijke uitgaven gedurende het pensioen zowel relatief als absoluut afnemen in de tijd. Dit is in lijn met de afname van de totale consumptiequote van gepensioneerden. Ten slotte geldt voor gepensioneerden dat hogere inkomensgroepen zowel relatief als in absolute euro's meer uitgeven aan primaire en noodzakelijke goederen dan lagere inkomens, in tegenstelling tot wat we zagen bij niet-gepensioneerden.

Tot aan pensionering luxe uitgaven van lage inkomens relatief lager dan van hoge inkomens

De luxe uitgaven omvatten alle vrijetijdsuitgaven aan vakanties, restaurants, hobby's et cetera, maar ook uitgaven aan luxe producten als televisies en andere huishoudelijke apparaten. De luxe uitgaven van midden- en hoge inkomens blijven tot aan pensionering relatief gelijk bij alle typen huishoudens. We zien dus niet per se dat hoge inkomens relatief meer aan luxe goederen uitgeven dan middeninkomens, hoewel dit wel in absolute bedragen het geval is. Ook tussen leeftijdsgroepen zijn bij deze huishoudens de luxe uitgaven als percentage van het inkomen gemiddeld genomen gelijk vóór pensionering. De lage inkomens, met uitzondering van paren zonder kinderen, geven daarentegen wel relatief minder geld uit aan luxe uitgaven dan hogere inkomensgroepen. Eén van de verklaringen hiervoor is dat door relatief hogere primaire uitgaven en woonlasten minder budget beschikbaar is voor vrijetijdsbestedingen.

Gepensioneerden in eerste jaren van pensioen relatief meer vrijetijdsuitgaven

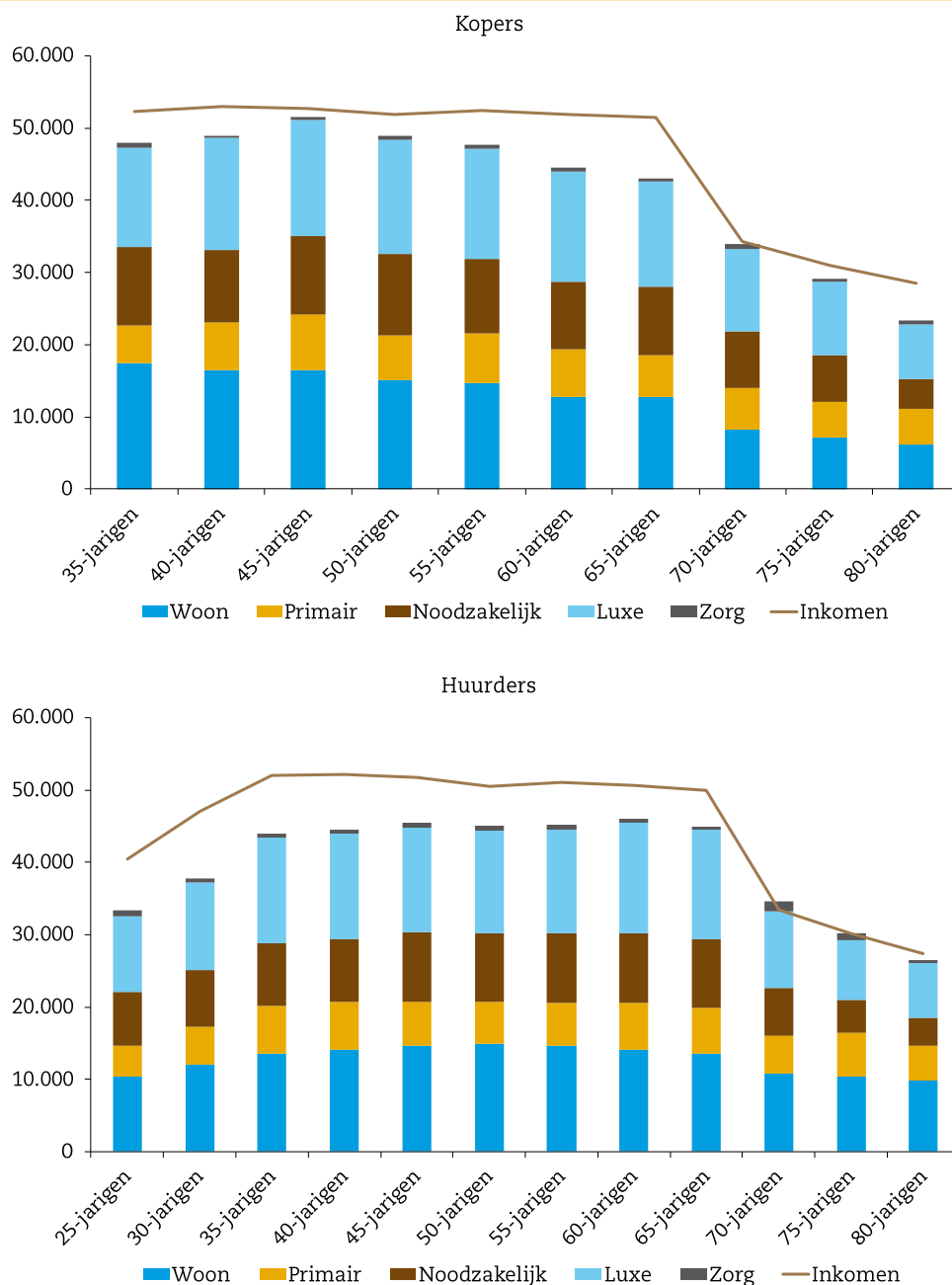
Een belangrijk verschil bestaat echter in de luxe uitgaven van gepensioneerden en niet-gepensioneerden. Gepensioneerden geven als percentage van hun inkomen in de eerste jaren van hun pensioen meer uit aan luxe uitgaven dan in de jaren vóór pensionering. Dit komt omdat de jong-gepensioneerden over het algemeen nog relatief fit zijn. Bovendien hebben zij meer vrije tijd ten opzichte van hun werkzame periode. Hierdoor geven zij relatief meer uit dan jongere leeftijdsgroepen. Dit hogere budgetaandeel is echter maar tijdelijk, en neemt af naarmate de gepensioneerden ouder worden en veel minder vrijetijdsuitgaven doen. Wat opvalt is dat deze daling sterker is bij lagere inkomensgroepen. Een mogelijke verklaring is dat gezondheid positief gecorreleerd is met inkomen, en hogere inkomensgroepen langer vitaal blijven dan lagere inkomens.

Zorgkosten hebben maar zeer beperkt deel in de uitgaven van huishoudens

De (niet-vergoede) zorgkosten hebben maar een zeer beperkt deel in de uitgaven van huishoudens. Wat opvalt is dat ook op oudere leeftijd dit niet veel hoger oploopt. Zo stijgen de zorgkosten maar zeer beperkt bij ouderen. Medische kosten worden namelijk grotendeels bekostigd vanuit de verzekeringen of de overheid (zie kader). De lichte toename in zorgkosten komt met name doordat gepensioneerden vaker beroep doen op de thuiszorg. Bij alleenstaande

gepensioneerden zijn de uitgaven aan thuiszorg iets hoger dan bij paren. Dit komt doordat paren de huishoudelijke taken veelal kunnen verdelen. Ten slotte blijkt uit de cijfers dat het aandeel van de zorgkosten lager is bij hogere inkomensgroepen.

Figuur 2.7 Bestedingen op jaarbasis naar categorie van paren zonder kinderen⁴, kopers en huurders met een middeninkomen, bedragen in euro's, 2015

Bron: CBS, bewerking EIB

⁴ Hoewel de figuur verschillende leeftijdscohorten bevat, geeft deze een duidelijke indicatie van de bestedingen van een huishouden gedurende de levensloop.

Zorgkosten grotendeels bekostigd door verzekeraars en overheid

Ouderen, zieken en gehandicapten hebben veelal te maken met extra zorgkosten door behandeling, verpleging of verzorging. Volgens het CBS bedroegen de totale zorguitgaven in 2018 ruim € 100 miljard. Toch wordt het overgrote deel van deze uitgaven niet bekostigd door de personen die aanspraak maakten op deze zorg. Zo bedroeg de eigen bijdrage van zorgbehoevenden in 2018 ruim € 11 miljard, terwijl bijna € 89 miljard werd vergoed door de verzekeraars en de overheid.

Alle inwoners van Nederland zijn verplicht om een basisverzekering voor ziektekosten af te sluiten. Alle reguliere ziektekosten, zoals de huisarts of specialistische hulp vanuit het ziekenhuis worden gedekt door de basisverzekering. Ook geeft de basisverzekering een volledige vergoeding voor verpleging en verzorging thuis. Wel heeft elke volwassene een verplicht eigen risico van de basisverzekering. Bepaalde kosten voor bijvoorbeeld fysiotherapie, brillen of alternatieve geneeswijzen worden overigens niet gedekt vanuit de basisverzekering. Hiervoor kunnen personen zich aanvullend verzekeren.

Tot slot zijn er nog zorgkosten voor verzorging en verpleging die zijn geregeld via de Wet langdurige zorg (Wlz) en Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo). Deze worden bekostigd door de overheid. De Wet langdurige zorg (Wlz) is er met name voor mensen die zware, intensieve zorg nodig hebben. Er zijn verschillende soorten zorg en ondersteuning vanuit de Wlz mogelijk, bijvoorbeeld geneeskundige zorg, persoonlijke verzorging of verblijf in een zorginstelling. Voor deze voorziening geldt een hoge en een lage bijdrage. Voor verblijf in een zorginstelling is de hoge eigen bijdrage van toepassing, terwijl bij zorg zonder verblijf de lage eigen bijdrage is verschuldigd. De Wet maatschappelijk ondersteuning (Wmo) zorgt er voor dat mensen met een handicap, chronisch zieken of ouderen zo lang mogelijk thuis kunnen blijven wonen. Deze wet wordt uitgevoerd door de gemeenten. Begeleiding, dagbesteding, vervoer en kortdurend verblijf in een instelling vallen onder de Wmo. Ook voor deze wet geldt een beperkte eigen bijdrage. Deze verschilt per gemeente, maar bedraagt maximaal € 17,50 per vier weken.

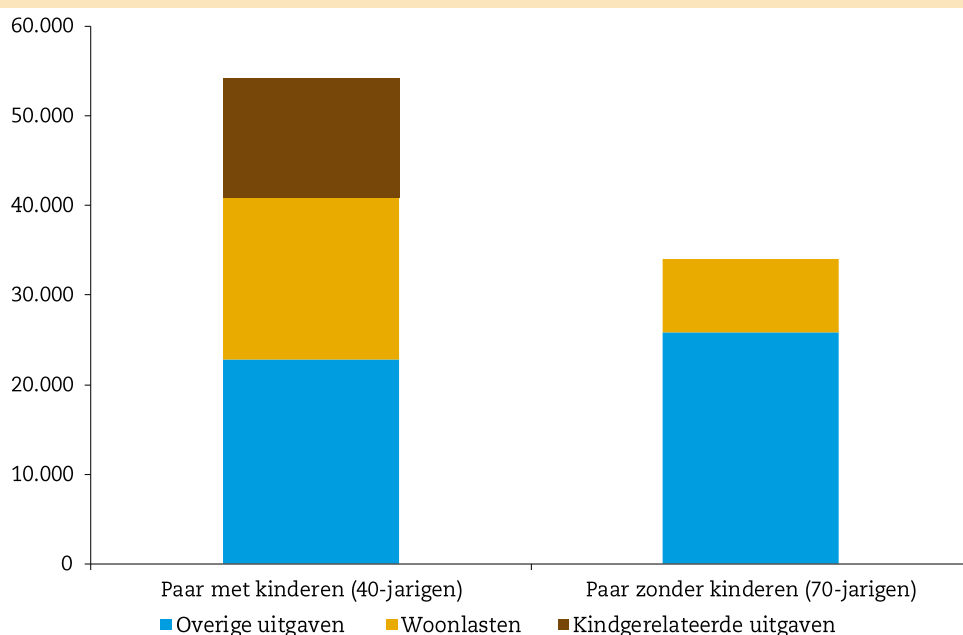
Paren met kinderen geven belangrijk deel van inkomen uit aan kinderen

Een paar met kinderen heeft tussen de 35 en 55 jaar aanzienlijk meer absolute uitgaven dan een paar zonder kinderen. Dit komt voor een belangrijk deel door de kindgerelateerde uitgaven. Hierdoor moeten zij met een gegeven inkomen andere keuzes maken dan paren zonder kinderen. Op 35 en 40-jarige leeftijd knellen de uitgaven en het inkomen van paren met kinderen het meest. Hun consumptiequote ligt daarbij rond de 1. Naast het feit dat zij nog relatief hoge woonlasten hebben, hebben de kinderen namelijk ook een relatief hoog aandeel in de totale huishouduitgaven. Volgens het CBS is een paar met twee kinderen gemiddeld 25% van het besteedbaar inkomen kwijt aan kosten van de kinderen. Paren met kinderen moeten daarom op 40-jarige leeftijd een scherpe afweging maken binnen hun budget. De uitgaven die zij doen, los van de woonlasten en het kindsdeel, beschouwen we daarom als een acceptabel consumptieniveau waar zij mee kunnen leven. Om te kijken of zij na pensionering relatief meer te besteden hebben, vergelijken we de uitgaven van een paar met kinderen op 40-jarige leeftijd met de uitgaven van een paar op 70-jarige leeftijd, bij wie de consumptiequote dan ook rond de 1 is. Hierbij definiëren we de uitgaven los van de woonlasten en kosten voor de kinderen als overige uitgaven.

Uit de onderstaande figuur blijkt dat de overige uitgaven van een paar zonder kinderen met een eigen woning op 70-jarige leeftijd hoger liggen dan het acceptabele niveau van een paar met kinderen op 40-jarige leeftijd dat eveneens koper is. Dit komt wel voor een belangrijk deel doordat de woonlasten lager liggen en de kinderen uit huis zijn. Gepensioneerde paren met een eigen woning hebben daardoor relatief meer te besteden dan voor pensionering. Bij huurders ligt de consumptiequote op 40-jarige leeftijd net onder de 1, waardoor deze analyse voor deze groep niet relevant is, aangezien zij een minder scherpe afweging binnen hun budget hoeven te maken.

Figuur 2.8 Uitgaven paar met kinderen op 40-jarige leeftijd en paar zonder kinderen op 70-jarige leeftijd, kopers met een midden inkomen, in euro's, 2015

Bron: EIB

Consumptiequotes

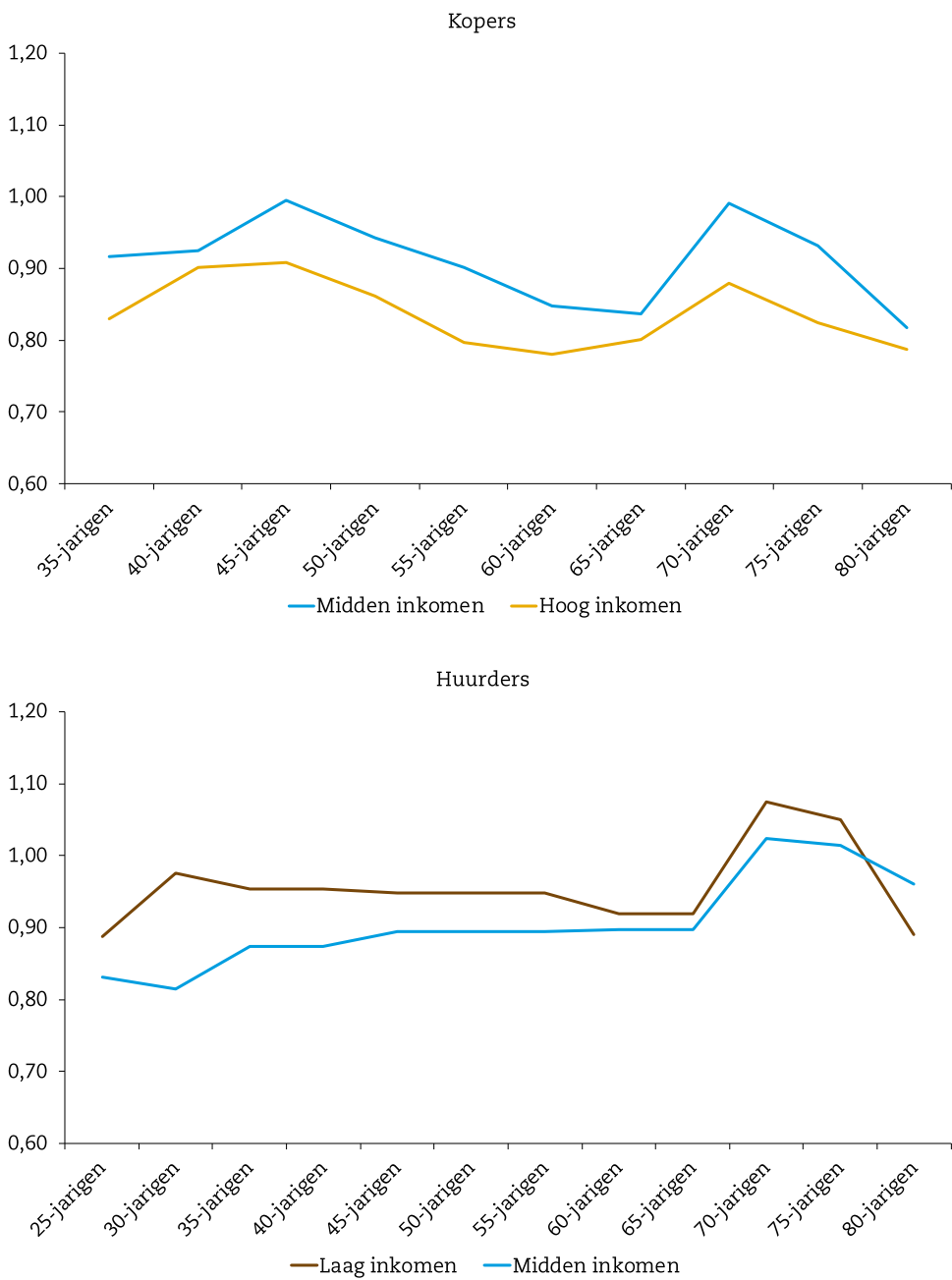
In dit deel analyseren we de consumptiequote van huishoudens gedurende de levensloop. De consumptiequote is het totaal aan consumptieve bestedingen als fractie van het besteedbaar inkomen van het huishouden. Bij een consumptiequote groter dan 1 geven huishoudens meer uit dan hun besteedbaar inkomen en ontsparen zij uit hun vermogen. Bij een consumptiequote kleiner dan 1 sparen de huishoudens en bouwen zij vermogen op.

Uitgaven van lage inkomens knellen flink rond pensionering

Figuur 2.9 geeft de consumptiequote weer van paren zonder kinderen naar type woningbezit en inkomensgroep. Wat opvalt bij zowel kopers als huurders is dat beide inkomensgroepen eenzelfde dynamiek vertonen in hun consumptiequote. De hoge inkomensgroepen hebben gedurende de hele levensloop een lagere consumptiequote dan de relatief lager gelegen inkomens. Alleen bij huurders besteden middeninkomens op hoge leeftijd relatief meer dan de lage inkomens. Op middelbare leeftijd bereikt bij alle groepen de consumptiequote een piek, met uitzondering van huurders met een laag inkomen, bij wie de piek al eerder op 30-jarige leeftijd wordt bereikt. Ten tijde van deze consumptiepiek hebben kopers met een middeninkomen en huurders met een laag inkomen een consumptiequote tegen de 1. Vanaf het 45^e levensjaar tot aan het moment van pensionering daalt de consumptiequote bij kopers en wordt er meer gespaard. De consumptiequote van huurders blijft over de jaren daarentegen vrijwel constant. Op het moment van pensionering stijgt de consumptiequote voor alle groepen aanzienlijk. Dit wordt enerzijds veroorzaakt door de inkomensterugval wanneer personen met pensioen gaan. Anderzijds nemen in de eerste jaren van pensionering de luxe uitgaven relatief toe, doordat "jong" gepensioneerd over het algemeen nog vitaal zijn en meer vrije tijd hebben dan vóór hun pensioen. Bij middeninkomens, zowel koper als huurder, is de quote bij pensionering rond de 1. Het zijn echter vooral de lage inkomens bij wie de uitgaven en het inkomen flink knellen rond pensionering. Deze kwetsbare groep ontspaart daarbij in de eerste jaren van het pensioen uit het vermogen, terwijl hoge inkomens juist een groot deel van het inkomen sparen. In de latere jaren van het pensioen daalt de consumptiequote weer en is er bij alle groepen weer ruimte tot besparing. Hierbij ligt de consumptiequote van de lage

inkomensgroep in de laatste fase van het pensioen lager dan die van middeninkomens. Een belangrijke oorzaak hiervoor is de inkomensondersteuning die lage inkomens krijgen bij specifieke uitgaven rondom zorg en huishoudelijke hulp. Bovendien blijven relatief hogere inkomensgroepen over het algemeen langer gezond en vitaal dan lagere inkomens. Hierdoor hebben middeninkomens op hoge leeftijd relatief meer vrijetijdsuitgaven dan lage inkomens.

Figuur 2.9 Consumptiequote meerpersoonshuishouden zonder kinderen, kopers en huurders, 2015

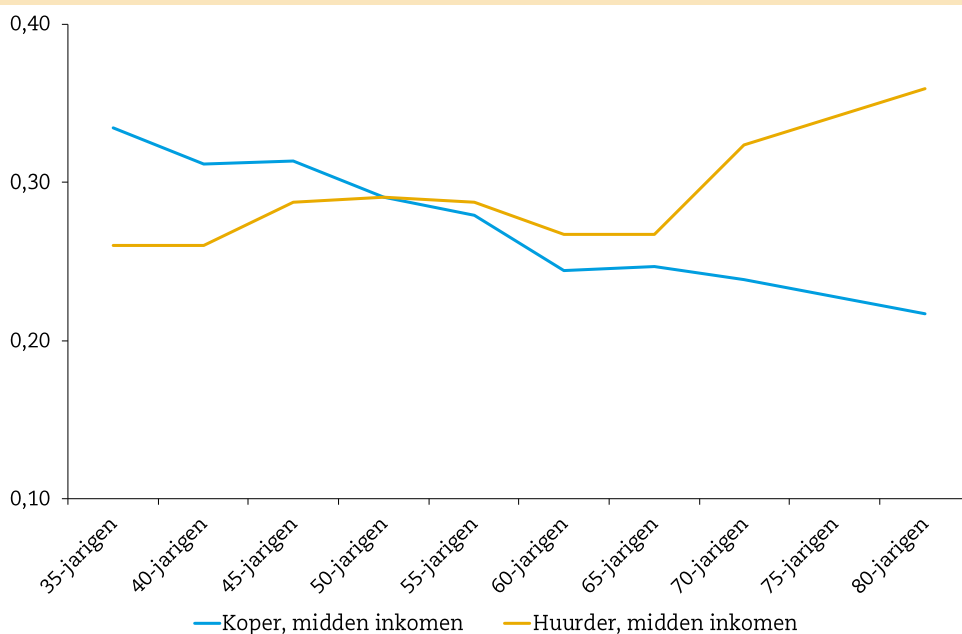

Bron: CBS, bewerking EIB

Kopers kunnen op latere leeftijd door lagere woonlasten relatief meer sparen dan huurders

Dat bij huurders de totale consumptiequote tijdens pensionering op een hoog niveau ligt en in de eerste jaren weinig afneemt, komt voor een belangrijk deel door de ontwikkeling van hun woonlasten. Als we namelijk inzoomen op de woonlasten als aandeel van het inkomen, valt op uit figuur 2.10 dat bij huurders de woonquote nagenoeg constant blijft tot pensionering, en zelfs sterk toeneemt in de jaren erna. Dit laatste komt doordat na pensionering de absolute woonlasten bij huurders maar zeer beperkt afnemen, terwijl hun besteedbaar inkomen wel sterk daalt. Bij de groep kopers neemt de woonquote daarentegen af in de tijd. Aangezien de woonlasten een relatief grote uitgavenpost zijn in de totale bestedingen, neemt de totale consumptiequote van kopers daarmee ook geleidelijk af. Hierdoor kunnen kopers op latere leeftijd meer sparen dan huurders. Vanaf ongeveer het 50^e levensjaar ligt de woonquote van kopers onder die van huurders, waarbij dit verschil verder oploopt met leeftijd. Uiteindelijk ligt gedurende pensionering de woonquote van kopers ongeveer 10 tot 20% hoger dan van huurders. Dit verklaart voor een belangrijk deel het verschil in spaarquote tussen kopers en huurders gedurende pensionering. Het verschil tussen lage en hoge inkomensgroepen, zowel bij kopers als huurders, is dat bij de hogere inkomens de woonlasten als percentage van het inkomen over het algemeen lager liggen.

Figuur 2.10 Woonquote kopers en huurders, midden inkomen, 2015

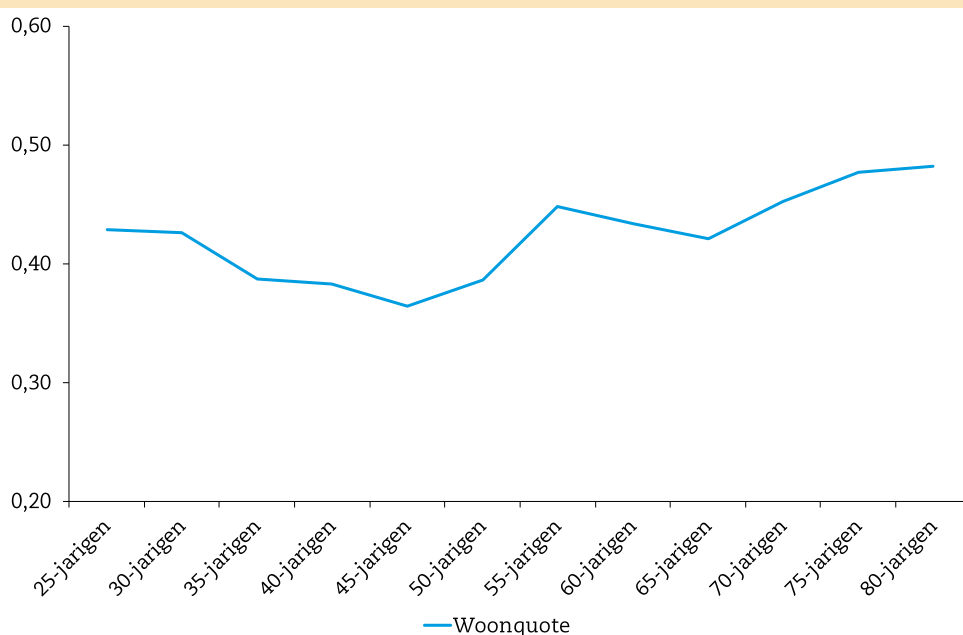

Bron: CBS, bewerking EIB

Hoge woonlasten van alleenstaanden met laag inkomen verdringen luxe uitgaven

Alleenstaande huurders met een laag inkomen zijn in vergelijking met andere inkomensgroepen en huishoudenstypen relatief het meeste kwijt aan woonlasten. Uit figuur 2.11 blijkt dat zij gemiddeld zo'n 40% tot de helft van hun inkomen besteden aan woonlasten. Dit percentage ligt aanzienlijk hoger dan kopers en huurders met een middeninkomen en paren met een laag inkomen kwijt zijn aan huisvesting. Dit is enigszins opmerkelijk, aangezien alleenstaande huurders met een laag inkomen het vaakst aanspraak maken op inkomensondersteuning vanuit de overheid via de huurtoeslag. Door de relatief hoge woonlasten moeten lage inkomens scherpere afwegingen maken binnen hun budget. Dit verklaart voor een belangrijk deel waarom zij relatief minder geld (kunnen) besteden aan luxe uitgaven dan midden- en hoge inkomens. Zo ligt totale consumptiequote van lage inkomens gedurende de levensloop dicht bij 1, zoals te zien is in figuur 2.9.

Figuur 2.11 Woonquote alleenstaande huurder, laag inkomen, 2015

Bron: CBS, bewerking EIB

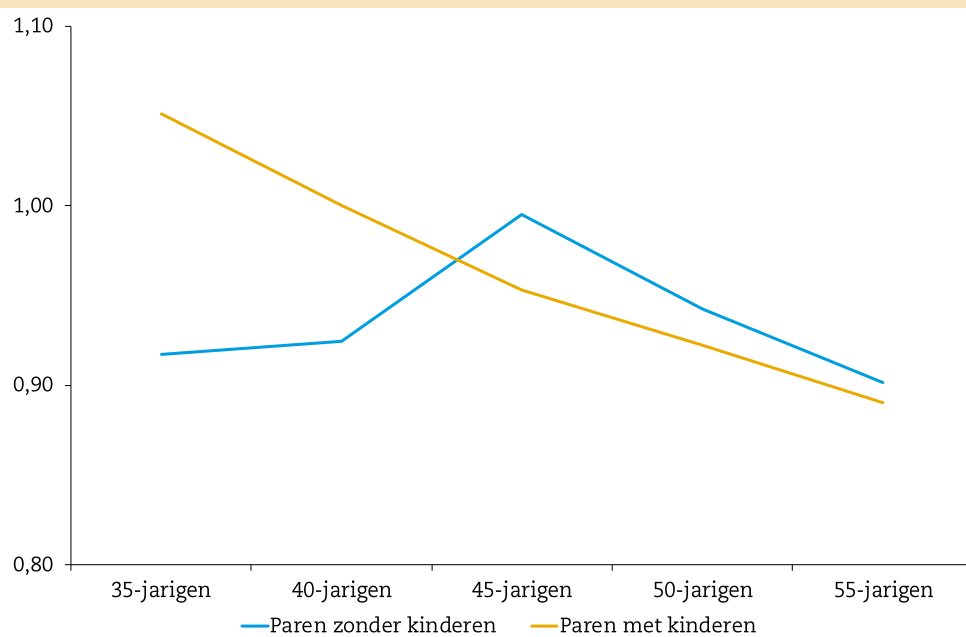
Huishoudens met en zonder kinderen

Paren met kinderen in eerste jaren van ouderschap weinig mogelijkheden tot sparen

Opvallend is dat huishoudens met kinderen een ander verloop laten zien dan huishoudens zonder kinderen. Figuur 2.12 illustreert dit aan de hand van een vergelijking tussen paren met en zonder kinderen met een middeninkomen. Uit de figuur blijkt dat gezinnen met kinderen in de beginjaren op een aanzienlijk hogere consumptiequote zitten dan huishoudens zonder kinderen. Zij hebben daardoor in de eerste jaren van het ouderschap weinig tot geen mogelijkheden tot sparen. Dit komt enerzijds doordat gezinnen met kinderen in deze leeftijdsfase een lager inkomen hebben dan paren zonder kinderen, aangezien de ouders doorgaans minder uren werken om voor het kind te zorgen. Anderzijds brengt het hebben van kinderen extra uitgaven met zich mee. Dit uit zich vooral in relatief hogere uitgaven aan noodzakelijke goederen als kleding en schoeisel en luxe bestedingen als vakantiereizen. Ook de woonquote van gezinnen met kinderen ligt boven die van paren zonder kinderen. Huishoudens bestaande uit meerdere personen betrekken doorgaans namelijk grotere en daarmee duurere woningen.

Tot aan 55-jarige leeftijd nemen de uitgaven van gezinnen met kinderen in relatie tot het inkomen sterk af. Dit komt doordat het inkomen aanzienlijk toeneemt met de tijd. Hun consumptieniveau neemt weliswaar ook toe, maar relatief minder sterk dan het inkomen. Bij paren zonder kinderen valt op dat aanvankelijk een deel van het inkomen wordt gespaard, maar dat zij tot aan hun 45^e gaandeweg relatief meer gaan uitgeven en minder sparen. Net als bij gezinnen met kinderen gaan ook deze huishoudens steeds meer sparen na hun 45^e, maar relatief minder dan paren met kinderen.

Figuur 2.12 Consumptiequotes meerpersoonshuishoudens met en zonder kinderen, kopers, middeninkomen, 2015

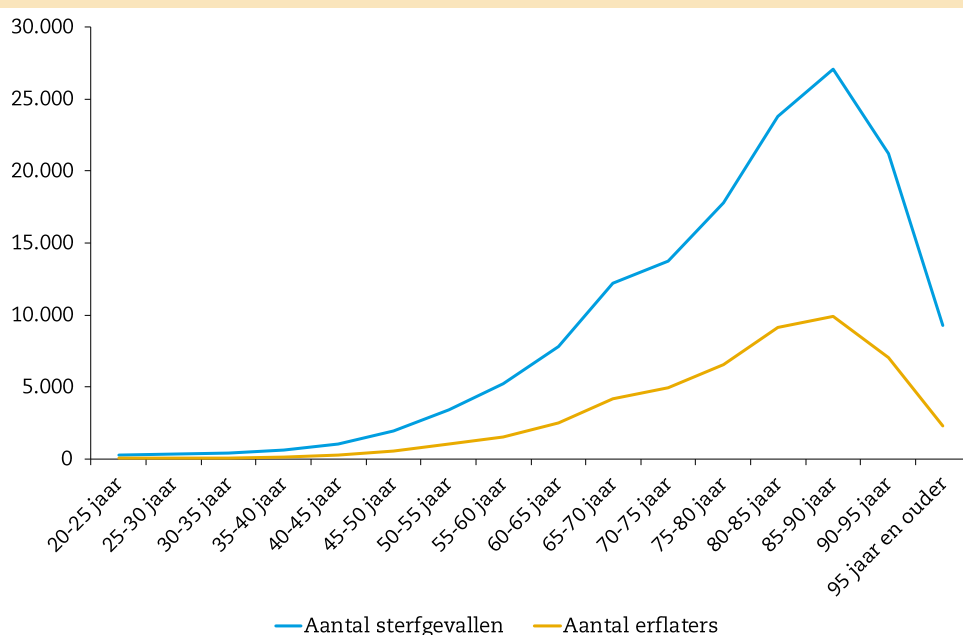

Bron: CBS, bewerking EIB

Verervingen

Over merendeel erfenissen wordt geen successierecht betaald door de kleine omvang ervan. Een ander kanaal van vermogensopbouw dan sparen zijn nalatenschappen van overledenen. Gemiddeld genomen overlijden er ongeveer 150.000 personen op jaarbasis, van wie de meeste tussen de 80 en 90 jaar. Uit figuur 2.13 blijkt dat het aantal erflaters waarover gegevens bekend is slechts een derde van het totaal aantal sterfgevallen is. Dit komt doordat het overgrote deel van de erfenissen kleine omvang is en hierover geen successierecht betaald dient te worden⁵. Dit zijn met name de erfenissen die afkomstig zijn van huurders die geen eigen woning bezitten en alleen financieel vermogen nalaten. Over slechts een derde van de erfenissen is wel aangifte gedaan door de substantiële omvang ervan. Dit betreft vooral de erflaters die het vermogen in de eigen woning nalaten.

Figuur 2.13 Aantal overledenen en aantal erflaters met een nalatenschap waarover successierecht is betaald, 2015

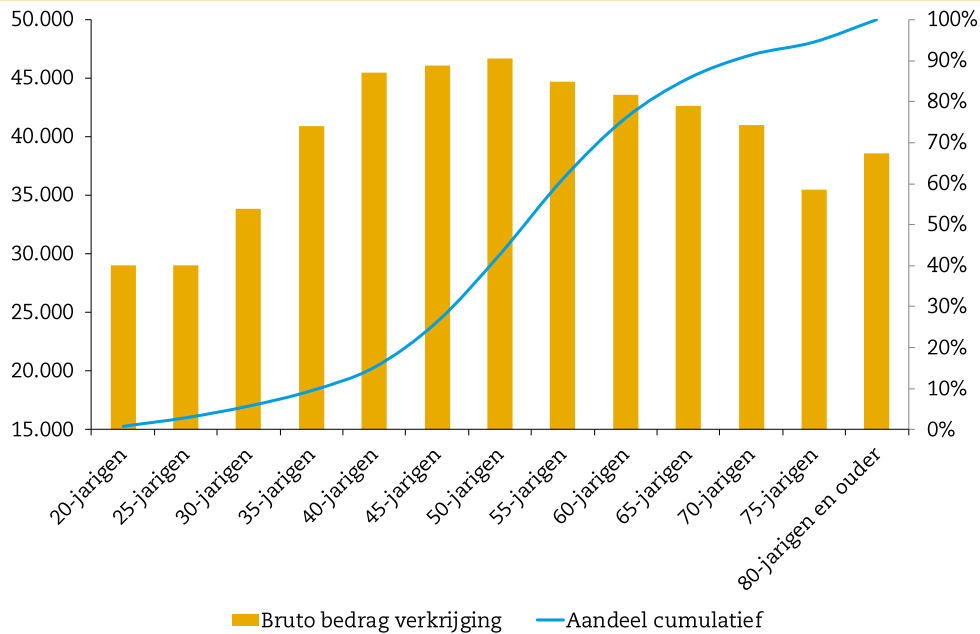
Bron: CBS, bewerking EIB

De helft van de verervingen komt terecht bij personen tussen de 50 en 60 jaar

Doordat er vaak meerdere erfgenamen per erflater zijn, zijn er aanzienlijk meer huishoudens die een erfenis ontvangen dan dat er huishoudens zijn die een erfenis nalaten. De helft van de verervingen komt terecht bij mensen tussen de 50 en 60 jaar, zo blijkt uit figuur 2.14. Dit zijn vaak erfenissen van ouders die gemiddeld 25 tot 30 jaar ouder zijn. De gemiddelde erfenis bedraagt voor deze groep ongeveer € 45.000. Een kwart van de verervingen komt terecht bij jongere mensen, bij wie de erfenis een stuk lager is. Veel van deze erfenissen zijn namelijk afkomstig van grootouders, waarbij de erfenis met relatief meer mensen moet worden gedeeld. De gemiddelde erfenis van oudere leeftijdsgroepen kent onderling weinig grote verschillen. Deze groep omvat met name partners, broers/zussen en overige familieleden.

⁵ Deze erfenissen zitten daardoor niet in het databestand.

Figuur 2.14 Gemiddeld bruto bedrag erfenis naar leeftijd, in euro's en cumulatief aandeel per leeftijdsgroep, 2015

Bron: CBS, bewerking EIB

Relatie ten opzichte van de overleden persoon belangrijk voor de omvang van het erfbedrag
 Binnen leeftijdsgroepen kunnen de bedragen die erfgenamen ontvangen flink verschillen. Zo speelt de relatie van de ontvanger ten opzichte van de erflater een belangrijke rol in de hoogte van het erfbedrag. Ook in het geval van een paar is het van belang of de erfenis afkomstig is van de langstlevende partner of van de eerste partner die tot overlijden komt. Tabel 2.1 illustreert dit aan de hand van een paar met twee kinderen, waarbij duidelijke verschillen zichtbaar zijn tussen de eerste en tweede erfenis van respectievelijk de kortstlevende en langstlevende partner. Het overgrote deel van de eerste erfenis, afkomstig van de kortstlevende ouder, gaat naar de partner toe. Dit bedrag is ruim twee maal zo hoog als het bedrag dat ieder kind individueel ontvangt. Pas bij de erfenis van de tweede partner komt het leeuwendeel van de erfenis ten goede aan de kinderen. Eén van de oorzaken hiervan is het recht op vruchtgebruik van alle bezittingen en schulden dat de langstlevende echtgenoot of geregistreerd partner heeft. Hierdoor kunnen de eventuele kinderen hun vordering pas opeisen nadat de langstlevende is overleden. Verder speelt ook dat de vrijstelling erfbelasting aanzienlijk hoger is voor partners dan voor kinderen en kleinkinderen⁶. Hierdoor is het fiscaal aantrekkelijker om bij de eerste erfenis het meest na te laten aan de partner.

Het voorbeeld in de onderstaande tabel heeft met name betrekking op erflaters die een eigen woning nalaten. Bij erflaters die het hun hele leven huurder zijn geweest, weten we dat er geen woningbezit is en dat er alleen financieel vermogen wordt nagelaten. Hierdoor wordt over een groot deel van de erfenissen die afkomstig zijn van huurders geen erfbelasting betaald en zijn deze niet opgenomen in het databestand.

⁶ De vrijstelling erfbelasting bedraagt voor echtgenoten en geregistreerde partners € 650.000, voor kinderen en kleinkinderen € 20.600 en voor overige erfgenamen € 2.173

Tabel 2.1 Gemiddeld erfbedrag naar positie verkrijger, nalatenschap van paar met twee kinderen, in euro's, 2015

Erflater	Positie verkrijger	Bruto bedrag erfenis
Kortstlevende ouder	Partner	81.400
	Kind	38.200
	Kleinkind	20.100
	Maatschappelijke organisatie	9.500
	Overig	5.000
Langstlevende ouder	Kind	52.600
	Kleinkind	20.000
	Maatschappelijke organisatie	11.600
	Overig	11.900

Bron: CBS, bewerking EIB

Doordat kopers vaker vererven dan huurders versterken erfenissen de vermogensongelijkheid
Tabel 2.2 geeft de hoogte weer van het erfbedrag naar woonsituatie en inkomensgroep van de erfgenamen. Van de erfgenamen die een nalatenschap ontvangen waarover successierecht betaald is, is gekeken naar hun situatie op het moment van vererving. Wat opvalt uit de tabel is dat de woonsituatie van de erfgenaam weinig invloed lijkt te hebben op de hoogte van het erfbedrag. Zo ontvangen kopers niet per se een hogere erfenis dan huurders. De gemiddelde erfenis van huurders en kopers met een middeninkomen ligt rond de € 40.000, afgezien van de relatie ten opzichte van de overledene. Ook tussen inkomensgroepen lijkt weinig verschil te zitten in de hoogte van de vererving. Alleen kopers uit de hoge inkomensgroep ontvangen een erfenis die relatief hoger is dan gemiddeld. Deze groep is ook het sterkst gecorreleerd met de erflaters. Zo bestaat de groep erfgenamen van de erflaters die koper zijn geweest én een hoog inkomen hadden voor de helft uit kopers met een hoog inkomen.

Hoewel de hoogte van het erfbedrag weinig verschilt tussen kopers en huurders, zijn het de kopers die het vaakst een (substantiële) erfenis ontvangen. Zo komt ongeveer driekwart van de erfenissen terecht bij huishoudens met een eigen woning, tegen minder dan een kwart bij huurders. Hierdoor versterken nalatenschappen de vermogensongelijkheid tussen kopers en huurders. Binnen de groep kopers zijn het bovendien de hoge inkomens die het vaakst aanspraak maken op een erfenis. Bij huurders verschilt dit aandeel tussen lage en middeninkomens aanzienlijk minder, maar ook hier geldt dat middeninkomens iets vaker een erfenis krijgen dan de lage inkomens.

Tabel 2.2 Gemiddeld bruto bedrag nalatenschap naar woonsituatie en inkomensgroep erfgenaam en aandeel groep in totaal, 2015

Woonsituatie	Inkomensgroep	Bruto bedrag erfenis (€)	Aandeel groep in totaal (%)
Koper	Hoog	45.700	41,6
	Midden	41.600	36,4
Huurder	Midden	39.800	11,7
	Laag	39.500	10,2

Bron: CBS, bewerking EIB

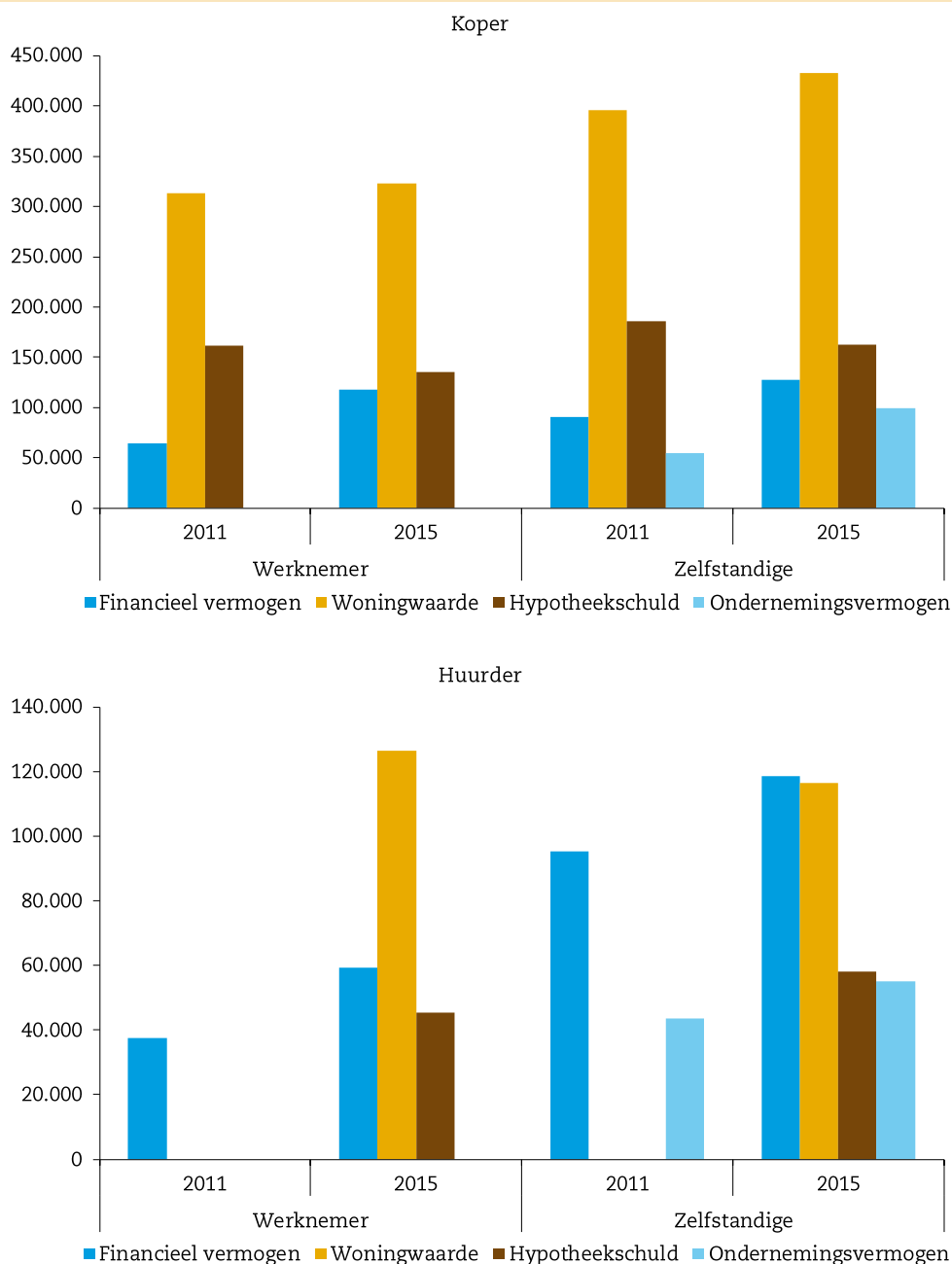
Vermogensopbouw door verervingen

Erfenis slaat met name neer in het woningvermogen en financieel vermogen

De erfenissen kunnen voor meerdere doelen worden gebruikt. Bij erfenissen van meer dan € 50.000 is gekeken in welke vermogenscomponenten dit na vier jaar is neergeslagen. Wat opvalt is dat dit bij kopers vooral in het financieel vermogen neerslaat, blijkt uit figuur 2.15. Zo verdubbelt het gemiddelde financieel vermogen van ruim € 60.000 in 2011 naar bijna € 120.000 in 2015. Ook gebruikt een klein deel van de kopers de erfenis om een deel van de hypotheekschuld af te lossen. Bij huurders valt op dat naast het verhogen van het financieel vermogen er huurders zijn die de erfenis aanwenden om een woning te kopen. Hierdoor stoppen zij een kleiner deel van het erfbedrag in hun financieel vermogen ten opzichte van kopers. Uit de figuur blijkt dat de woningwaarde van huurders die een erfenis ontvangen in 2011 nihil is, terwijl deze in 2015 ongeveer € 120.000 bedraagt. Een deel van de huurders die overgaat tot het kopen van een woning gebruikt hier echter niet de erfenis voor, maar financiert de woning door middel van een hypotheek.

Bij zowel kopers als huurders kan verder onderscheid worden gemaakt tussen werknemers en zelfstandigen. Het zijn met name de werknemers die een aanzienlijk deel van de erfenis op de spaarrekening zetten. Bij zelfstandigen is de toename in financieel vermogen relatief kleiner ten opzichte van werknemers. Bij zelfstandige kopers zien we daarentegen tussen 2011 en 2015 een sterke stijging in het ondernemingsvermogen. Het is mogelijk dat dit deels komt doordat het erfbedrag in het bedrijf is gestopt, maar aannemelijker is dat het ondernemingsvermogen is toegenomen door gunstige economische ontwikkelingen tussen 2011 en 2015. Bij zelfstandige huurders is de toename in ondernemingsvermogen echter beperkt. Ten slotte valt op dat zelfstandige kopers een sterkere stijging van het woningvermogen laten zien dan werknemers.

Figuur 2.15 Vermogens erfgenamen 2011 en 2015, kopers en huurders, in euro's

Bron: EIB

2.4 Vermogen

Kopers bouwen aanzienlijk meer vermogen buiten de woning op dan huurders

Alle huishoudens in Nederland bouwen gedurende de levensloop vermogen op. Dit doen zij via verschillende vermogenscomponenten. Figuur 2.16 toont de vermogensopbouw van kopers en huurders. Om in eerste instantie een vergelijking te kunnen maken tussen huurders en kopers, kijken we alleen naar het vermogen buiten de woning. De grafiek is representatief voor zowel alleenstaanden als meerpersoonshuishoudens, aangezien zij ongeveer eenzelfde dynamiek

laten zien in de ontwikkeling van hun vermogen. Tussen de verschillende inkomensgroepen en het type woningbezit bestaan echter wel verschillen. De grafiek toont aan dat hogere inkomensgroepen meer vermogen opbouwen dan lagere inkomensgroepen, zowel bij huurders als kopers. Ook blijkt dat huishoudens met een eigen woning aanzienlijk meer vermogen buiten de woning opbouwen dan huurders, zelfs bij vergelijkbare inkomens en leeftijden. Zo ligt aan het einde van de levensloop het vermogen buiten de woning voor alleenstaande kopers met een middeninkomen rond de € 37.000, terwijl dit voor alleenstaande huurders binnen dezelfde inkomensgroep ruim € 12.000 is. Bij paren is dit verschil rond het 80^e levensjaar tussen kopers en huurders met een middeninkomen iets kleiner.

Lage inkomens weinig middelen achter de hand

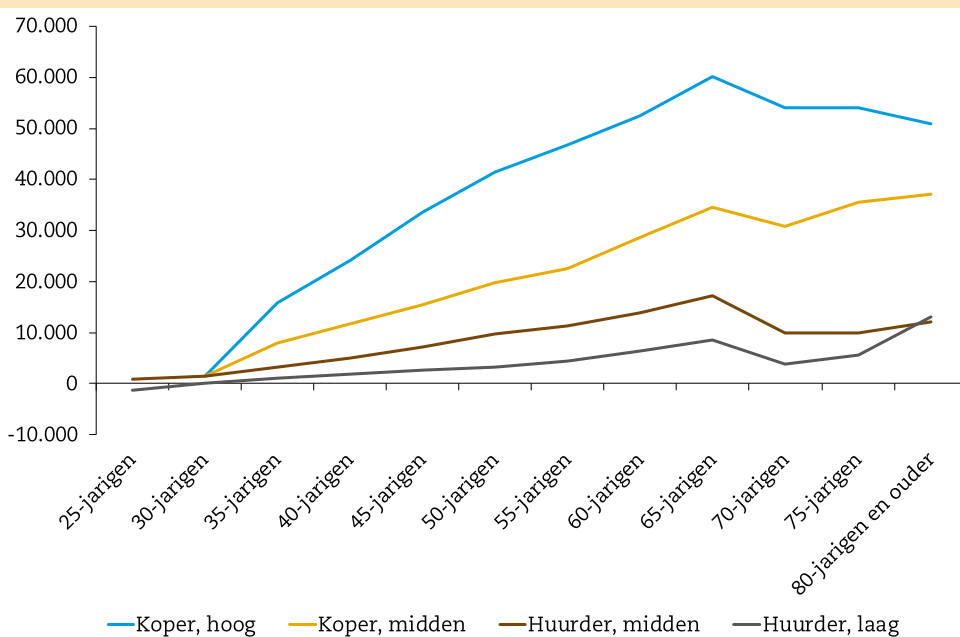
De dynamiek in de vermogensopbouw is voor huurders en kopers ongeveer gelijk. Zo neemt het vermogen buiten de woning voor beide groepen toe tot aan moment van pensionering. Voor kopers met een hoog inkomen neemt dit relatief sneller toe dan bij kopers met een middeninkomen. Voor huurders is de ontwikkeling tussen inkomensgroepen nagenoeg gelijk. Wel hebben alleenstaande huurders uit de lage inkomensgroep op relatief jonge leeftijd meer schulden dan bezittingen. Bij meerpersoonshuishoudens is dit niet het geval. Desondanks geldt bij zowel paren als alleenstaanden uit de lage inkomensgroep dat zij relatief weinig vermogen opbouwen gedurende de levensloop.

Het vermogen buiten de woning laat voor alle groepen op het moment van pensionering een afname zien. Ook hierbij spelen samenstellings- en cohorteffecten een rol. Bovendien is deze daling bij kopers relatief veel minder sterk dan bij huurders. Na de afname in de eerste jaren van pensionering stabiliseert het vermogen buiten de woning en neemt deze zelfs toe in de laatste jaren van de levensloop, met uitzondering van kopers met een hoog inkomen. Uiteindelijk bezitten alleenstaande huurders met een laag inkomen aan het einde van de levensloop meer vermogen buiten de woning dan alleenstaande huurders met een middeninkomen. Voor meerpersoonshuishoudens geldt dit echter niet. Een belangrijke verklaring hiervoor is het samenstellingseffect dat bij alleenstaanden ontstaat op hoge leeftijd. Zo is er instroom van vrouwelijke weduwen die alleen AOW ontvangen⁷ en het vermogen van de relatief meer vermogende overleden partner vererven. Het vermogen van kopers ligt bij beide typen huishoudens wel aanzienlijk hoger bij de hoge inkomens ten opzichte van de middeninkomens. In het volgende deel worden de losse vermogenscomponenten nader geanalyseerd.

---

⁷ Bij paren in oudere leeftijdscohorten was de mannelijke partner vaak de kostwinnaar van het huishouden, terwijl de vrouwelijke partner doorgaans de huishoudelijke taken verzorgde. Hierdoor hebben vrouwelijke gepensioneerden gemiddeld genomen weinig aanvullend pensioen opgebouwd en zijn zij veelal aangewezen op de AOW.

Figuur 2.16 Vermogen exclusief eigen woning van alleenstaanden, in euro's, 2017

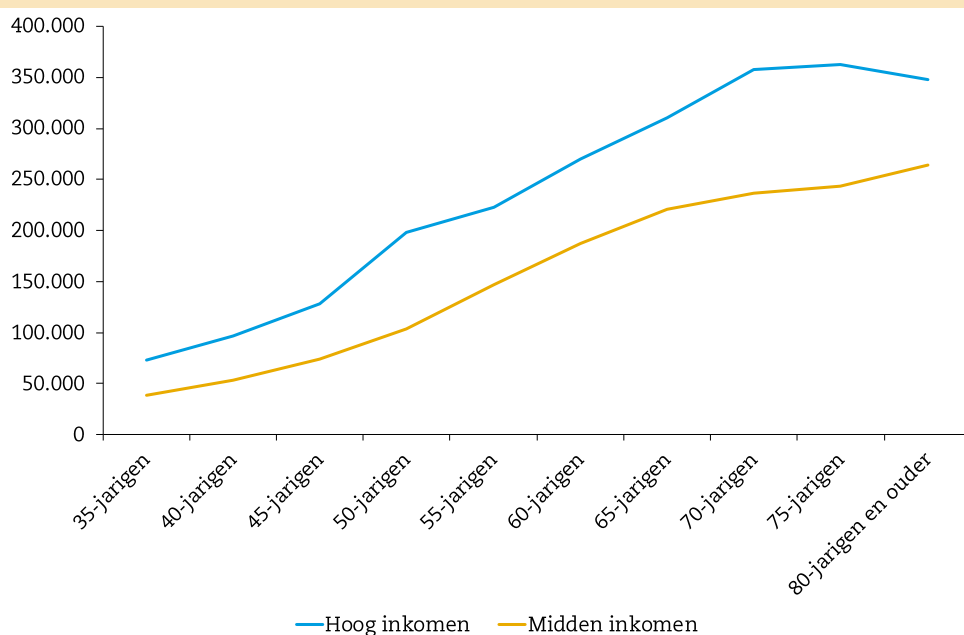

Bron: CBS, bewerking EIB

Totale vermogen neemt bij kopers met een middeninkomen ook na pensionering toe
 Figuur 2.17 geeft de ontwikkeling weer van het totale vermogen van paren die in bezit zijn van een eigen woning⁸. Voor beide inkomensgroepen neemt het vermogen ook na pensionering toe tot tenminste het 75^e levensjaar. Voor hoge inkomens neemt op hoge leeftijd het totaal vermogen inclusief de woning vervolgens licht af. Voor middeninkomens gaat dit echter niet op. Voor deze groep neemt het totaal vermogen gedurende pensionering gestaag toe tot aan het einde van de levensloop. Het verschil tussen de twee inkomensgroepen kan worden verklaard door verschil in de ontwikkeling van het eigen woningvermogen op hoge leeftijd. Eigenwoningbezit leidt namelijk tot vermogensvorming over de levenscyclus. In de volgende sectie zal hier dieper op in worden gegaan.

⁸ De ontwikkeling van alleenstaanden geldt als niet representatief zijnde, aangezien er instroom is van weduwen die nog de woning bezitten waar oorspronkelijk het paar in zat.

Figuur 2.17 Totaal vermogen incl. eigen woning paren, in euro's, 2017

Bron: CBS, bewerking EIB

Vermogenscomponenten

De onderstaande figuren tonen de ontwikkeling van de losse vermogenscomponenten. De grafieken zijn gebaseerd op paren met een middeninkomen die een eigen woning bezitten. Dit type huishouden geldt als representatief voor de andere typen huishoudens. Voor huurders is het woningbezit niet van toepassing.

Financieel vermogen loopt terug in de eerste jaren van het pensioen

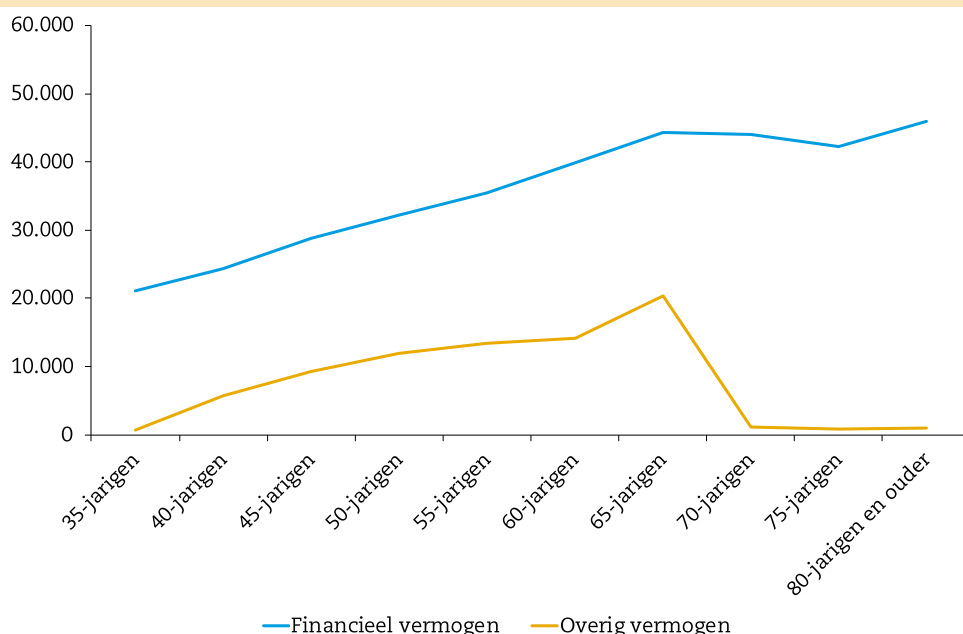
Figuur 2.18 geeft de ontwikkeling weer van het financieel vermogen en het overig vermogen van huishoudens. Het financieel vermogen omvat spaartegoeden en effecten van het huishouden, terwijl het overig vermogen bestaat uit ondernemingsvermogen en overig onroerend goed. Voor huurders geldt dat zij een vergelijkbaar verloop vertonen met kopers. In absolute bedragen bouwen huurders echter gemiddeld een kwart tot een helft minder op ten opzichte van kopers.

Uit de figuur blijkt dat zowel het financieel als overig vermogen vanaf het 35^e levensjaar tot ongeveer het moment van pensionering toeneemt. Vervolgens laat het financieel vermogen tot de 75 jaar een lichte daling zien. Dit is het gevolg van toenemende bestedingen in de eerste jaren van het pensioen en een vermindering van het besteedbaar inkomen. Ook kan dit erop wijzen dat gepensioneerden het minder noodzakelijk vinden om te sparen, bijvoorbeeld omdat ze niet meer bang hoeven te zijn om werkloos of arbeidsongeschikt te raken. Het overig vermogen laat ten tijde van pensionering een sterke daling zien tot bijna nul. Ondernemingen worden namelijk aan het einde van de werkzame periode verkocht of overgedragen, terwijl overig onroerend goed wordt verkocht. Als gevolg van samenstellingseffecten zien we deze verkopen echter niet neerslaan in het financieel vermogen in de eerste paar jaar na pensionering⁹. Na de daling van het overig vermogen blijft deze vermogenscomponent tot en met het einde van de levensloop vrij constant. Dit gaat echter niet op voor financieel vermogen,

⁹ De groep huishoudens die overig vermogen opbouwt bestaat grotendeels uit zelfstandigen en is daarmee betrekkelijk klein ten opzichte van werknemers. De groep gepensioneerden bestaat daarentegen grotendeels uit voormalig werknemers, waardoor zelfstandigen en gepensioneerden op 70-jarige leeftijd niet in elkaar overlopen.

waarbij een duidelijke toename waarneembaar is in de laatste jaren van de levensloop. De toename is te verklaren door een combinatie van cohorteffecten, afnemende bestedingen in de laatste fase van de levensloop en erfenissen van naasten en familieleden.

Figuur 2.18 Ontwikkeling financieel vermogen en overig vermogen, paren, koper midden inkomen, in euro's, 2017

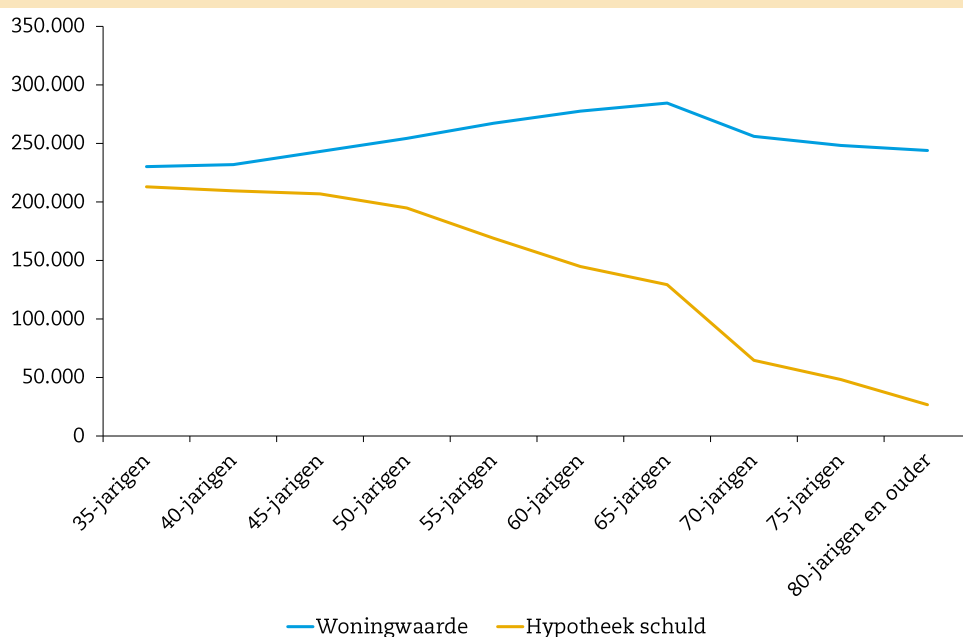

Bron: EIB

Woningvermogen van kopers neemt sterk toe door waardestijgingen en aflossing

Figuur 2.19 toont de ontwikkeling van de woningwaarde en de hypotheekschuld van huishoudens met een middeninkomen. Zoals al eerder toegelicht starten kopers gemiddeld rond hun 35^e levensjaar. Wat allereerst opvalt is dat in de eerste jaren na aankoop van de eerste woning de woningwaarde hoger ligt dan de hypotheekschuld. Dit komt onder andere doordat een deel van de huishoudens eigen spaargeld meebrengt. Hierdoor hebben kopers op jonge leeftijd gemiddeld genomen al een positief woningvermogen. Gedurende de levensloop neemt de hypotheekschuld aanzienlijk af doordat huishoudens versneld aflossen op de hypotheek. De woningwaarde neemt vanaf het moment van aankoop tot aan pensionering gestaag toe, doordat de woningwaarde oploopt in de tijd en huishoudens gedurende hun levensloop meermaals verhuizen naar grotere en duurdere woningen. Hierdoor stijgt het eigen woningvermogen het sterkst tussen de 40 en 60 jaar. Rond het moment van pensionering loopt de woningwaarde terug. Vervolgens blijft bij middeninkomens de woningwaarde gedurende pensionering vrijwel op gelijke hoogte. Dit kan betekenen dat gepensioneerden met een middeninkomen blijven zitten in hun woning. Bij hoge inkomens, hoewel niet weergegeven in de figuur, loopt de woningwaarde daarentegen terug met ruim 13% vanaf het 65e levensjaar. Hier spelen naast leeftijdseffecten ook cohorteffecten een belangrijke rol. Doordat oudere generaties namelijk een lager inkomen hadden, konden zij als gevolg minder dure woningen aanschaffen. Ook kan dit betekenen dat hoge inkomens wel naar kleinere woningen verhuizen gedurende hun pensioen. Aangezien het eigen woningvermogen een relatief groot aandeel heeft in het totale vermogen van huishoudens, neemt het totale vermogen van hoge inkomens daardoor af gedurende pensionering, terwijl die van middeninkomens blijft toenemen (figuur 2.17).

Figuur 2.19 Ontwikkeling woningvermogen, paren, koper midden inkomen, in euro's, 2017

Bron: EIB

Vermogensopbouw van werknemers en zelfstandigen

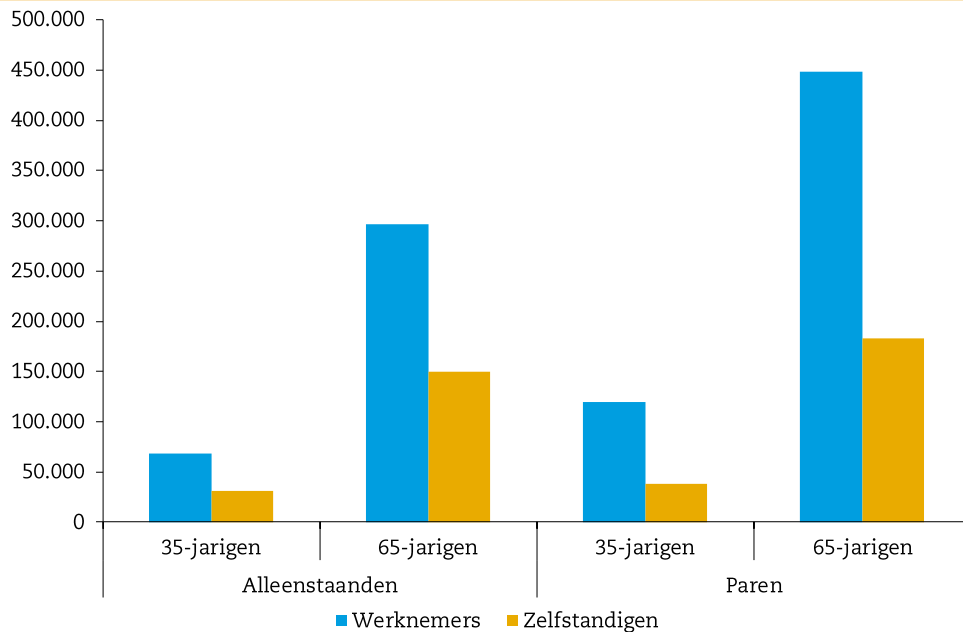
In dit deel worden de verschillen in vermogensopbouw tussen werknemers en zelfstandigen tot aan pensionering nader bekeken. Hierdoor kan een beeld worden geschetst in welke mate beide groepen genoeg financiële armslag hebben voor tijdens hun pensioen. Vermogen dat wordt gespaard gedurende de levensloop kan namelijk na de werkzame periode fungeren als pensioenpot. De manier waarop werknemers en zelfstandigen (aanvullend) pensioen opbouwen verschilt aanzienlijk. Binnen deze analyse is het opgebouwde pensioenkapitaal meegenomen als vermogenscomponent¹⁰.

Werknemers bouwen twee tot drie keer meer aanvullend pensioen op dan zelfstandigen

De onderstaande figuur geeft de opbouw weer van het pensioenkapitaal van werknemers en zelfstandigen. Uit de figuur blijkt dat werknemers gedurende hun werkzame periode aanzienlijk meer aanvullend pensioen opbouwen bij een pensioenfonds dan zelfstandigen. Dit komt doordat werknemers in tegenstelling tot zelfstandigen een pensioenplicht hebben. Voor paren is het verschil in pensioenopbouw tussen werknemers en zelfstandigen groter dan bij alleenstaanden. Bovendien blijkt dat dit verschil voor 65-jarigen kleiner is dan voor 35-jarigen. Dit komt doordat bij de groep 65-jarigen een relatief groter deel van de (huidige) zelfstandigen eerder als werknemer aanvullend pensioen heeft opgebouwd. De verhoudingen verschillen nauwelijks tussen inkomensgroep en type woningbezit. In absolute bedragen hebben hogere inkomensgroepen logischerwijs meer pensioenopbouw dan lagere inkomensgroepen.

¹⁰ Het pensioenkapitaal is de contante waarde van het jaarlijks te ontvangen bedrag aan aanvullend pensioen. Dit is berekend aan de hand van de volgende formule: $CW = T \cdot \frac{1 - (1+i)^{-n}}{i}$, waarbij T het jaarlijks bedrag aan aanvullend pensioen betreft, i het rentepercentage en n het aantal resterende levensjaren.

Figuur 2.20 Pensioenkapitaal werknemers en zelfstandigen, in euro's, 2017

Bron: EIB

Figuur 2.21 geeft de vermogensopbouw weer van alleenstaande werknemers en zelfstandigen met zowel een eigen woning als huurwoning. Tussen hoge en midden inkomens is er geen waarneembaar verschil in de ontwikkeling van het vermogen, enkel in absolute bedragen. We gebruiken daarom in dit voorbeeld de middeninkomens om een goede vergelijking te kunnen maken tussen kopers en huurders.

Totaal vermogen zelfstandige kopers blijft niet achter bij werknemers met een eigen woning

De figuur toont de ontwikkeling van het vermogen van werknemers en zelfstandigen, uitgesplitst in de verschillende vermogenscomponenten. Wat allereerst opvalt bij kopers is dat ten tijde van pensionering het totale vermogen weinig verschilt tussen werknemers en zelfstandigen. Zo ligt het vermogen van alleenstaande zelfstandigen nipt boven dat van werknemers, terwijl dit bij paren juist andersom is. Zelfstandigen compenseren namelijk hun lagere pensioenopbouw doordat zij meer vermogen in andere componenten bezitten dan werknemers. Zo hebben zelfstandige kopers naast het bezit van de eigen woning¹¹ en financieel vermogen ook aanzienlijk vermogen in de onderneming en overig onroerend goed. Het eigen vermogen van werknemers bestaat daarentegen enkel uit het woningvermogen en financieel vermogen. Wel berust op het ondernemingsvermogen van zelfstandigen een risico, aangezien deze component relatief conjunctuurgevoelig is. Uit de figuur blijkt ook dat het eigen woningvermogen en het financieel vermogen van zelfstandigen hoger is dan dat van werknemers. Doordat zelfstandigen geen pensioenplicht hebben, is het voor hun aantrekkelijker om meer af te lossen op de hypotheek dan voor werknemers. De aflossing van de hypotheek kan namelijk een goede manier zijn om een potje voor de oude dag op te bouwen. Wanneer zij tegen de tijd dat ze met pensioen gaan minder woonlasten hebben, hebben zij ook minder geld nodig om in hun consumptiebehoefte te voorzien. Bovendien blijkt dat zelfstandigen vaak duurdere huizen aanschaffen dan werknemers. Hierdoor is voor zelfstandigen de absolute waardestijging van het huis bij een gelijk groeipercentage hoger dan

¹¹ Het vermogen in de woning omvat de woningwaarde en het opgebouwd vermogen in de hypotheek minus de resterende hypotheekschuld

bij werknemers. Uiteindelijk bestaan er voor de groep kopers geen grote verschillen in het totaal vermogen inclusief pensioenkapitaal tussen werknemers en zelfstandigen. Op moment van pensionering bestaat het vermogen van werknemers voor ongeveer twee derde uit pensioenkapitaal, tegenover nog geen kwart bij zelfstandigen.

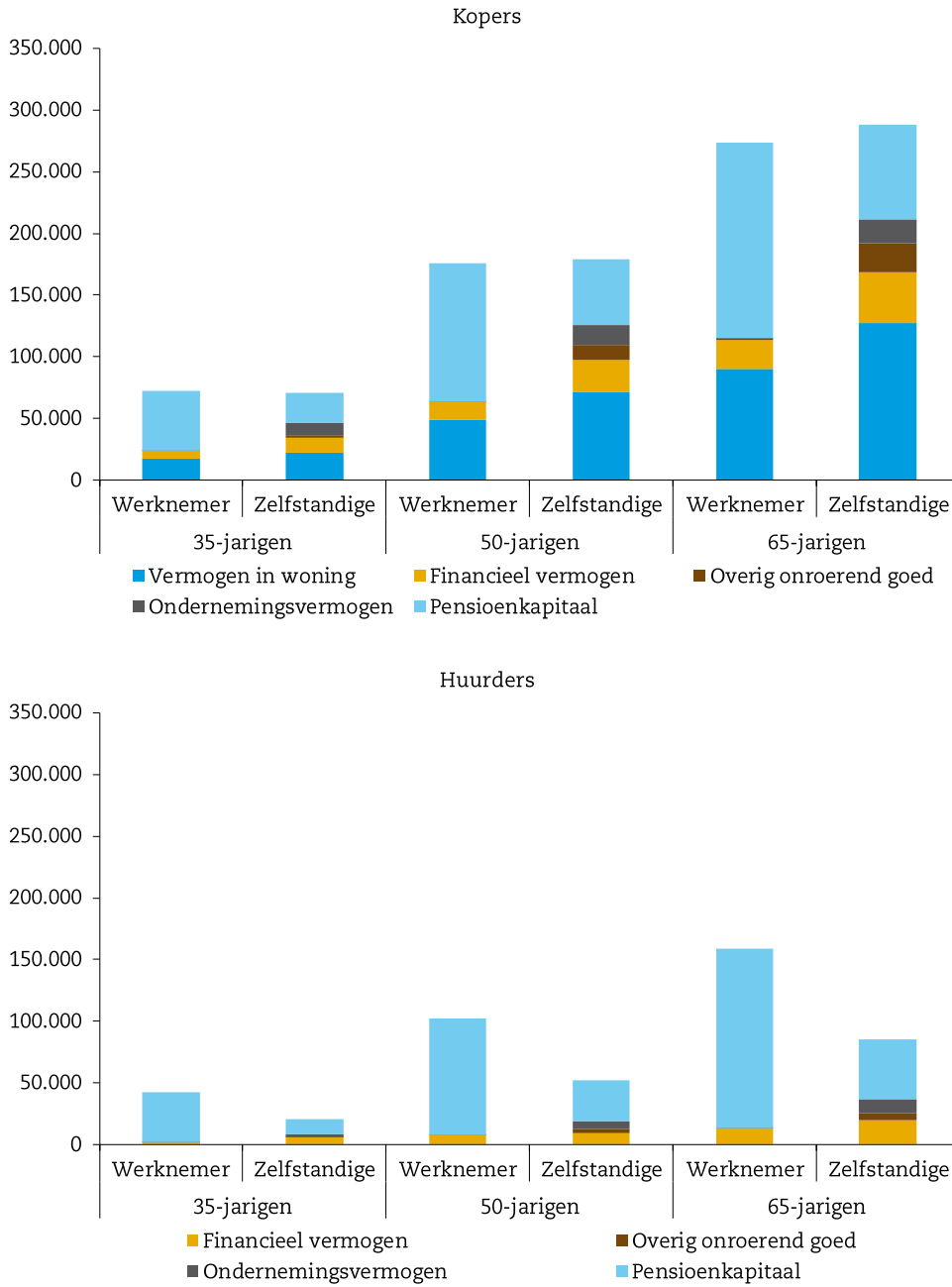
Hurende zelfstandigen bouwen veel minder vermogen op dan vergelijkbare werknemers

Bij de groep huurders is het verschil tussen alleenstaande werknemers en zelfstandigen relatief echter vele malen groter. Hoewel ook hier geldt dat zelfstandigen meer eigen vermogen opbouwen dan werknemers, is dit niet genoeg om te compenseren voor hun lagere pensioenopbouw in de tweede pijler. Zo is bij alleenstaande huurders het totale vermogen van een werknemer ruim twee keer zo hoog als van een zelfstandige (zie tweede figuur). Eén van de oorzaken is dat alleenstaande zelfstandigen met een huurwoning gemiddeld genomen een iets lager inkomen hebben dan alleenstaande zelfstandigen met een eigen woning. Doordat huurders bovendien gemiddeld een lagere spaarquote hebben dan kopers, zetten zij in absolute bedragen minder van hun inkomen opzij en bouwen zij daardoor minder vermogen op. Ook bezitten huurders geen eigen woning, wat doorgaans een groot aandeel heeft in het totale vermogen van huishoudens en bij kopers juist het verschil tussen werknemers en zelfstandigen verkleint. Bij paren is het verschil tussen een huishouden met twee werknemers of twee zelfstandigen veel minder sterk, aangezien het ondernemingsvermogen van zelfstandige paren op 65-jarige leeftijd relatief veel groter is¹². Dit betreft met name de wat grotere ondernemingen, terwijl het bij alleenstaanden vooral om de relatief kleine zelfstandige ondernemers gaat.

---

¹² Net als bij het besteedbaar inkomen geldt hier dat een huishouden met één werknemer en één zelfstandige qua vermogen tussen die van een huishouden met twee werknemers of twee zelfstandigen ligt.

Figuur 2.21 Vermogenscomponenten alleenstaande werknemer en zelfstandige, kopers en huurders met een middeninkomen, 2017

Bron: EIB

3 Inkomenspositie na pensionering

In dit hoofdstuk bieden wij inzicht in hoe de inkomens van toekomstig gepensioneerden zich verhouden tot de inkomens van vóór pensionering. Wij doen dit voor verschillende generaties en typen huishoudens met uiteenlopende karakteristieken. Omdat de bestedingen van huishoudens vaak samenhangen met het inkomen, onderzoeken we op deze manier in welke mate gepensioneerden hun levensstandaard kunnen voortzetten na pensionering. Aan de hand van de verhouding van het pensioeninkomen ten opzichte van het inkomen en de consumptie vlak vóór pensionering kunnen wij een oordeel vellen over de toereikendheid van pensioenen voor de verschillende typen huishoudens.

3.1 Effecten van onvolledige indexatie voor verschillende typen huishoudens

De hoogte van het pensioen hangt af van verschillende macro-economische ontwikkelingen. Zo spelen naast het aantal opgebouwde jaren ook pensioenindexatie en een latere pensioenleeftijd een belangrijke rol. Men bouwt namelijk door het verschuiven van de pensioneringsleeftijd langer pensioenvermogen op. De latere pensioneringsleeftijd heeft daarmee positieve gevolgen voor de hoogte van het aanvullend pensioen. Daarentegen heeft vanaf het begin van de crisis in 2008 tot op heden er geen volledige indexatie van de pensioenen plaatsgevonden, wat heeft geleid tot pensioenverlies van huishoudens. In dit eerste deel verkennen wij het effect van het ontbreken van indexatie in combinatie met de verhoogde pensioenleeftijd op de hoogte van het pensioen. Wij doen dit voor verschillende typen huishoudens, inkomensgroepen en leeftijdscohorten.

Pensioenen al jarenlang niet geïndexeerd

Indexatie is het aanpassen van de opgebouwde pensioenen en pensioenuitkeringen aan de stijging van de lonen en/of prijzen. Pensioenfondsen mogen alleen indexeren indien hun financiële positie gezond is. Deze financiële positie wordt bepaald door het vermogen en de verplichtingen van het fonds en is uitgedrukt in de dekkingsgraad. Bij een dekkingsgraad van 100% heeft een fonds precies voldoende geld in kas om aan zijn huidige en toekomstige verplichtingen te voldoen. Wanneer de dekkingsgraad lager dan 105% ligt, moet een pensioenfonds maatregelen nemen om zijn financiële situatie te verbeteren. Om de pensioenen te (gedeeltelijk) te mogen indexeren, moeten pensioenfondsen een beleidsdekkingsgraad van minimaal 110% hebben.

Vanaf het begin van de crisis in 2008 tot 2020 heeft er geen volledige loonindexatie van de pensioenen plaatsgevonden omdat de dekkingsgraden door de lage (reken)rente onder de ondergrens voor volledige indexatie vielen. Gemiddeld liggen aanvullende pensioenen nu ongeveer 12% onder het niveau dat bij volledige indexatie had kunnen worden bereikt. Dit percentage ligt een aantal procentpunten hoger dan in de vorige studie¹³ is beschreven. De huidige gemiddelde dekkingsgraad van de pensioenfondsen staat nog steeds geen indexatie toe¹⁴. Naar verwachting is er pas vanaf 2024 weer wat ruimte om te indexeren.

Tabel 3.1 laat de effecten van onvolledige indexatie in combinatie met een verhoging van de pensioenleeftijd zien op de totale pensioenaanspraken (1^e en 2^e pijler) ten opzichte van de situatie bij volledige indexatie. In de tabel wordt alleen het onderscheid gemaakt tussen huishoudens met een laag en een middeninkomen. De effecten zijn voor hoge inkomens vergelijkbaar met die van de middeninkomens.

¹³ Martin Koning en Radislav Semenov (2018), 'De vermogensgeneratie; Inkomens- en vermogensontwikkeling na pensionering', EIB, Amsterdam.

¹⁴ In december 2019 was de gemiddelde dekkingsgraad 102%.

Pensioenen van jongere generaties relatief minder last van onvolledige indexatie

Uit de tabel blijkt dat het achterblijven van indexatie een groter effect heeft op huishoudens die bijna met pensioen gaan ten opzichte van later gepensioneerden. Zo ligt met de feitelijke indexatie het totale pensioeninkomen van de huidige 60-jarigen met een middeninkomen ongeveer 10% lager dan bij volledige indexatie het geval zou zijn. Voor 50-jarige alleenstaanden en paren zonder kinderen met een middeninkomen ligt dit percentage op respectievelijk 6,9% en 5,6%, terwijl voor de huidige 40-jarigen helemaal geen verschil is tussen feitelijke en volledige indexatie. De jongere generaties ervaren relatief minder pensioenverlies doordat zij door de latere pensioeringsleeftijd langer premies inleggen en rendement opbouwen dan mensen die bijna met pensioen gaan. Daarnaast vindt naar verwachting pas vanaf 2024 een bescheiden loonindexatie plaats en vanaf 2027 inhaalindexatie. Hierdoor hebben toekomstig gepensioneerden meer tijd tot herstel van hun pensioen. Voor de huishoudens die over enkele jaren al met pensioen gaan zal geen (inhaal-)indexatie meer plaatsvinden tot aan moment van pensioering. Pas op termijn zullen hun pensioenen volledig zijn geïndexeerd.

Effecten van achterblijvende indexatie beperkter voor lage inkomens

De effecten van onvolledige indexatie verschillen niet sterk tussen de verschillende huishoudentypen. Wel zijn de effecten beperkter voor huishoudens met lage inkomens, met name bij alleenstaanden. Dit komt doordat lage inkomens relatief later in hun carrière beginnen aan de pensioenopbouw in de tweede pijler, waardoor zij binnen de groep van later gepensioneerden relatief minder zwaar worden getroffen door de eerste jaren van verlies aan indexatie. Verder speelt de eerste pijler bij lage inkomens een relatief grotere rol in het pensioeninkomen, aangezien zij vergeleken met hogere inkomensgroepen weinig aanvullend pensioen in de tweede pijler opbouwen. Ook hierdoor worden de lage inkomens minder zwaar getroffen door het ontbreken van indexatie dan midden- en hoge inkomens. Het belang van het pensioen in de tweede pijler neemt met het inkomen toe.

Tabel 3.1 Effect van onvolledige indexatie op totale inkomen ten tijde van pensioering voor verschillende generaties, naar huishoudentype en inkomensgroep, in % ten opzichte van volledige indexatie, prijzen 2015

	Huidige 60-jarigen	Huidige 50-jarigen	Huidige 40-jarigen
Alleenstaande			
Laag	-5,9	-3,7	0
Midden	-9,8	-6,9	0
Paar zonder kinderen			
Laag	-6,7	-3,9	0
Midden	-9,4	-5,6	0

Bron: EIB

Zelfstandigen minder getroffen door achterblijven indexatie dan werknemers

Uit de onderstaande figuur blijkt tevens dat het ontbreken van indexatie veel minder effect heeft op zelfstandigen ten opzichte van werknemers. Het aandeel van het aanvullend pensioen in hun totale pensioeninkomen is namelijk veel kleiner dan bij werknemers, waardoor het effect ook gering is. Wel valt op dat bij 60-jarige zelfstandigen die bijna met pensioen gaan het effect op hun pensioen toch van enige omvang is. Dit komt doordat zelfstandigen uit oudere generaties een groot deel van hun carrière als werknemer actief zijn geweest en daarbij pensioen in de tweede pijler hebben opgebouwd. Voor zelfstandigen uit jongere cohorten geldt dit niet, aangezien zij gemiddeld veel eerder aan het ondernemerschap beginnen. Verder valt op dat 40-jarige zelfstandigen ook nog worden getroffen door het ontbreken van indexatie, terwijl er bij een vergelijkbare werknemer uit dezelfde leeftijdsklasse geen verschil is tussen

feitelijke en onvolledige indexatie. Doordat zelfstandigen niet meer deelnemen vindt er namelijk geen inhaalindexatie op hun pensioen uit de tweede pijler meer plaats.

Tabel 3.2 Effect van onvolledige indexatie op totale inkomen ten tijde van pensionering voor verschillende generaties, naar huishoudentype en inkomstenbron, in % ten opzichte van volledige indexatie, prijzen 2015

	Huidige 60-jarigen	Huidige 50-jarigen	Huidige 40-jarigen
Alleenstaande			
Werknemer	-9,8	-6,9	0
Zelfstandige	-6,3	-5,1	-1,5
Paar zonder kinderen			
Werknemers	-9,4	-5,6	0
Zelfstandigen	-5,9	-4,8	-1,7

Bron: EIB

3.2 Inkomen en consumptie van werknemers na pensionering

Het pensioeninkomen in de eerste en tweede pijler is slechts een deel van het totale inkomen van een gepensioneerde. Daarnaast wenden de meeste huishoudens een deel van hun vermogen aan om het pensioeninkomen aan te vullen. Hoofdstuk 2 laat zien dat huishoudens via verschillende kanalen vermogen opbouwen. Zo kan ten tijde van pensionering vermogen worden verzilverd uit het financieel vermogen, alsmede uit het vermogen in de woning, de onderneming of overig onroerend goed. Bovendien kunnen huishoudens, afhankelijk van de hoogte van hun inkomen, in aanmerking komen voor diverse toeslagen als huur- en zorgtoeslag. Voor een beoordeling van de relatieve positie van het inkomen wordt gekeken naar de verhouding van het netto besteedbaar inkomen vlak na pensionering met die van vlak voor pensionering, de vervangingsratio. Hierbij zijn in het besteedbaar inkomen alle bovengenoemde componenten meegenomen en is rekening gehouden met belasting op inkomen. Vervolgens kijken we in hoeverre huishoudens met het inkomen na pensionering hun consumptieniveau van voor pensionering kunnen vasthouden.

Inkomensterugval na pensionering relatief sterker naarmate het inkomen hoger ligt

Voor alle huishoudtypen geldt dat de inkomensterugval na pensionering groter is naarmate het inkomen vóór pensionering hoger ligt (figuur 3.1). De terugval is bij lage inkomens beperkter doordat zij eerder in hun carrière de piek in het besteedbaar inkomen bereiken. Hierdoor ligt het eindloon van lage inkomens dicht bij het middelloon en is het verschil met het inkomen vlak na pensionering kleiner. Bovendien maakt de eerste pijler van het pensioen (AOW), die voor elke groep huishoudens in absolute bedragen hetzelfde is, een groter deel uit van het inkomen naarmate het inkomen voor pensionering lager is. Ondanks de afnemende vervangingsratio met inkomen ligt het pensioeninkomen in absolute termen wel op een hoger niveau bij hogere inkomensgroepen.

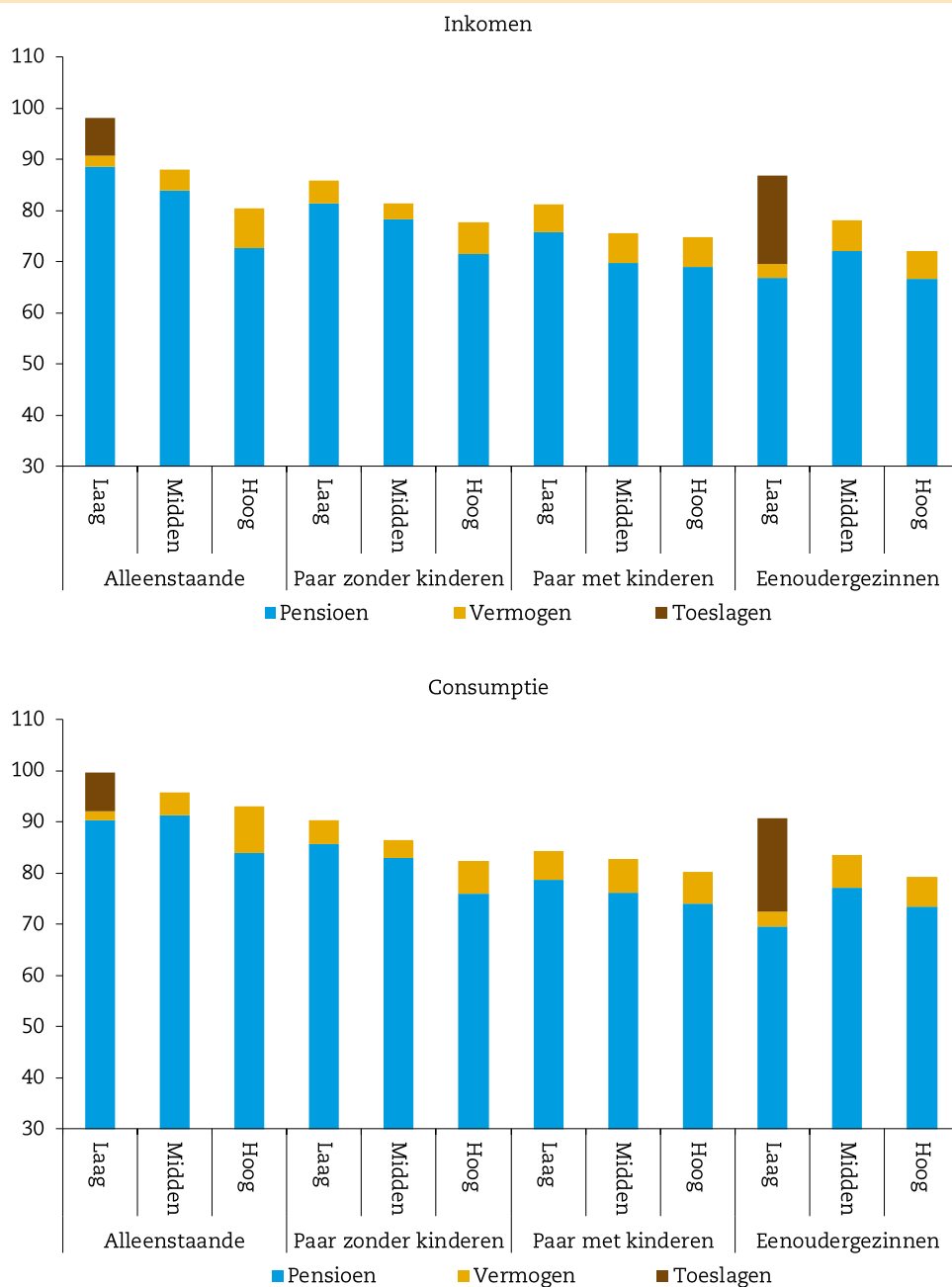
Verder valt op dat alleenstaanden en eenoudergezinnen uit de lage inkomensgroep naast het pensioeninkomen uit de eerste en tweede pijler ook een substantieel inkomen genereren uit toeslagen en in mindere mate uit verzilvering van het vermogen. Ondanks het feit dat zij minder ruimte hebben om te sparen voor later, worden zij dankzij deze toeslagen voor een belangrijk deel gecompenseerd vanuit de overheid. Paren uit de lage inkomensgroep komen daarentegen niet meer in aanmerking voor toeslagen doordat hun inkomen boven de toeslagengrens valt. Bij de hogere inkomensgroepen draagt de verzilvering van het vermogen relatief wat meer bij aan het pensioeninkomen. De inkomensbijdrage uit vermogen loopt op met inkomen, aangezien hogere inkomens meer mogelijkheden hebben om te sparen

gedurende de levensloop. Wel geldt dat het inkomen uit vermogen een potentieel voor hun besteedbaar inkomen weergeeft. De meeste huishoudens die volledige indexatie ervaren, zullen in de praktijk weinig vermogen verzilveren. Ook bij huishoudens van wie het pensioen niet volledig geïndexeerd wordt, zal een groot deel van het vermogen op het moment van overlijden nog op de rekening staan.

Meeste werknemers kunnen consumptieniveau niet volledig handhaven na pensionering

Uit de tweede grafiek blijkt uiteindelijk dat het pensioeninkomen niet toereikend is om het consumptieniveau van vlak voor pensionering te handhaven, met uitzondering van alleenstaanden uit de lage inkomensgroep. Voor hen geldt namelijk dat zij er na pensionering op vooruitgaan. Hoge inkomens kunnen met hun pensioeninkomen zo'n 80 procent van het consumptieniveau behouden. Hoewel de terugval voor hoge inkomens relatief het sterkst is, zijn zij relatief beter in staat te snijden in hun bestedingen dan lagere inkomensgroepen, bijvoorbeeld door hun vrijetijdsuitgaven wat te beperken. Het huidige pensioenstelsel lijkt daarom voor werknemers uit alle inkomensgroepen weinig problemen op te leveren.

Figuur 3.1 Verhouding tussen inkomen na pensionering en inkomens- en consumptieniveau vlak voor pensionering naar inkomensgroep en huishoudenstype, 45-jarige werknemers, in procenten

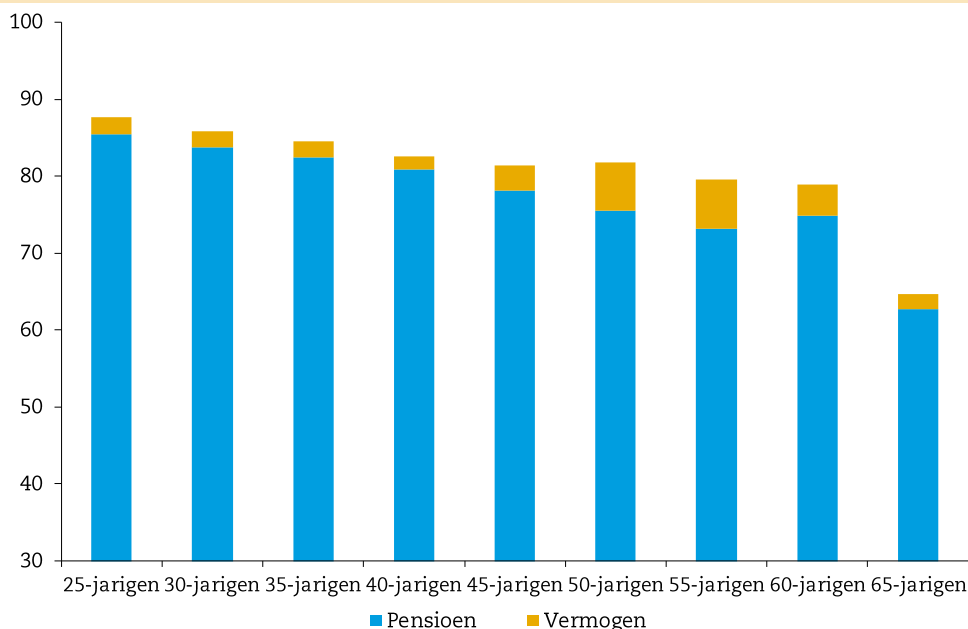
Bron: EIB

Huidige 65-jarigen ervaren veel sterkere inkomensterugval na pensionering dan jongere generaties

Het huidige pensioenstelsel lijkt voor werknemers uit de lage inkomensgroep goed te functioneren door het minimale basisinkomen dat zij ontvangen in de vorm van AOW. Ook midden- en hoge inkomens ervaren over vrijwel de hele linie geen sterke inkomensterugval na pensionering (figuur 3.1). Hoewel in de grafiek alleen middeninkomens zijn getoond, laten hoge

inkomens een vergelijkbare ontwikkeling zien tussen generaties¹⁵. De vervangingsratio ligt ietwat hoger naarmate het moment van pensionering verder in de toekomst ligt. De oudere generaties die eerder met pensioen gaan hebben namelijk minder tijd tot herstel van hun pensioen. Zij compenseren dit verlies echter door procentueel wat meer van hun inkomen te sparen. Uiteindelijk verschillen hierdoor de vervangingsratio's tussen generaties onderling maar weinig van elkaar. De 65-jarigen vormen hier echter een uitzondering op. Voor hen geldt dat zij relatief veel slechter af zijn dan de generaties ervoor. Doordat zij vrijwel direct met pensioen gaan, hebben zij geen tijd meer hebben om het verlies aan indexatie te compenseren met extra besparingen. Het verschil met de groep 60-jarigen is aanzienlijk. Door het verschuiven van de pensioneringsleeftijd leggen 60-jarigen gemiddeld twee jaar langer pensioenpremies in en kunnen hun opgebouwde pensioenaanspraken bovendien langer renderen. Daarnaast is de periode dat zij pensioen ontvangen korter, waardoor de jaarlijkse uitkering van het aanvullend pensioen beduidend hoger ligt dan die van 65-jarigen.

Figuur 3.2 Verhouding inkomen vlak voor en na pensionering, paar zonder kinderen met een middeninkomen, werknemers, in procenten

Bron: EIB

Door het ontbreken van indexatie ervaren werknemers uit latere leeftijdscohorten pensioenverlies, zo blijkt uit de bovenstaande figuur. Specifiek gaat het om huishoudens tussen de 50 en 65 jaar, aangezien de pensioenen van eerdere generaties voldoende tijd hebben om volledig te herstellen (tabel 3.1). Om toch het inkomens- en consumptieniveau na pensionering op peil te kunnen houden, moeten de oudere leeftijdscohorten extra besparingen doen waarmee zij hun pensioengat kunnen dichten. Er zijn echter werknemers die ondanks het pensioenverlies liever meer consumeren vóór pensionering en daarmee genoeg nemen met een lager pensioeninkomen. Dit kan bijvoorbeeld zijn doordat huishoudens in die fase van hun leven meer kosten hebben en daardoor het geld beter op dat moment kunnen gebruiken in plaats van tijdens hun pensioen. Hierdoor komt enerzijds hun consumptieniveau vóór pensionering hoger te liggen, en ligt anderzijds hun inkomen na pensionering lager doordat zij

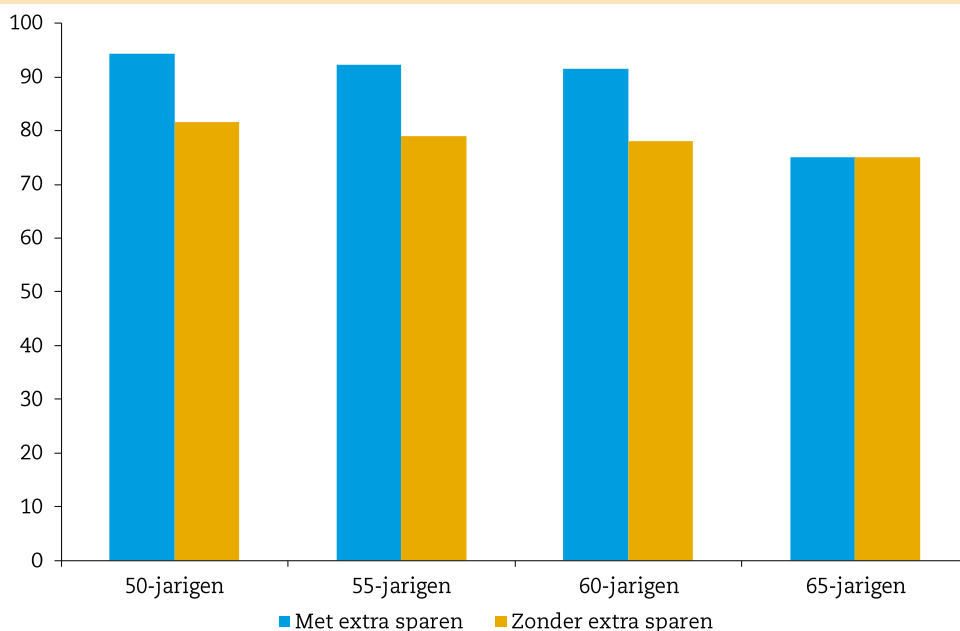
¹⁵ Verondersteld is dat beide inkomensgroepen voldoende sparen om hun pensioengat te kunnen dichten. Deze aanname komt overeen met de geobserveerde spaarquotes uit het Budgetonderzoek (2015).

minder geld opzij hebben gezet. Er is dus uitruil mogelijk tussen consumptie vóór pensionering en inkomen na pensionering.

De onderstaande figuur geeft deze uitruil weer voor twee verschillende spaarvarianten. In de ene variant doen huishoudens extra besparingen om zo het pensioengat op te vullen. Hierbij sparen zij gemiddeld genomen 10 á 15% extra van hun jaarlijkse inkomen. In de andere variant zijn deze extra besparingen weggelaten en wordt het geld uitgegeven aan consumptiegoederen. Uit de figuur blijkt dat huishoudens tussen de 50 en 60 jaar die niet extra sparen aanzienlijk lagere vervangingsratio's van consumptie hebben ten opzichte van huishoudens die wel extra sparen. Waar huishoudens die wel extra sparen hun consumptieniveau van vóór pensionering grotendeels kunnen handhaven, zullen huishoudens die niet sparen voor een flink deel moeten snijden in de uitgaven. Het verschil kan oplopen tot maximaal 15 procentpunten. Het is echter goed mogelijk dat huishoudens hier content mee zijn doordat zij consumptie vóór pensionering hoger waarderen dan consumptie na pensionering. Bij 65-jarigen is er geen verschil tussen de spaarvarianten, aangezien deze groep vrijwel per direct met pensioen gaat en extra besparingen daardoor geen effect meer zullen hebben.

Figuur 3.3 Verhouding tussen consumptie vlak vóór pensionering en inkomen na pensionering met en zonder extra sparen, paar zonder kinderen met een middeninkomen, werknemers, in procenten

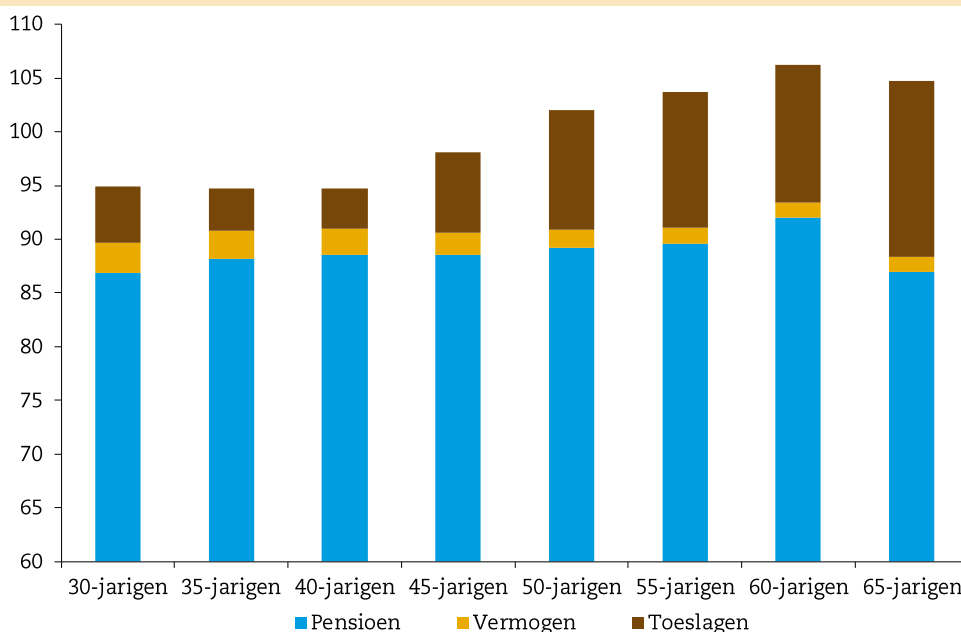
Bron: EIB

Jonge alleenstaande met laag inkomen heeft lagere vervangingsratio door wegvallen toeslagen
De afnemende vervangingsratio met leeftijd (zie figuur 3.2) gaat niet op voor alle huishoudtypen. Voor alleenstaanden met een laag inkomen geldt namelijk dat jonge generaties een grotere inkomensterugval ervaren dan oude generaties (figuur 3.4). Bij de lage inkomens spelen toeslagen namelijk een belangrijke rol na pensionering. De hoogte van de toeslagen is daarbij afhankelijk van de hoogte van het inkomen. Omdat jonge generaties uit de lage inkomensgroep relatief al een hoger inkomen hebben dan oude generaties, ontvangen ze na pensionering aanzienlijk minder toeslagen¹⁶, met lagere vervangingsratio's als gevolg. Wel geldt dat de jongere generaties relatief meer inkomen uit hun vermogen kunnen genereren doordat zij meer financiële ruimte hebben om te sparen. Ondanks de lagere vervangingsratio

¹⁶ Paren uit de lage inkomensgroep vertonen een soortgelijke inkomensontwikkeling als alleenstaanden. Doordat hun inkomen vlak na pensionering boven de toeslagengrens ligt, speelt hier het effect op toeslagen echter niet.

kunnen jongere generaties net als de oudere generaties hun consumptieniveau voor een groot deel handhaven na pensionering.

Figuur 3.4 Netto vervangingsratio van het inkomen naar leeftijdscohort, alleenstaande werknemers met een laag inkomen, in procenten

Bron: EIB

3.3 Consumptie van zelfstandigen na pensionering

Zelfstandigen laten een afwijkend beeld zien ten opzichte van werknemers. Doordat de definitie van het netto inkomen verschilt tussen de twee groepen, is de vergelijking op basis van inkomensterugval echter moeilijk te maken. De eigen bijdrage pensioen van werknemers is namelijk op basis van het bruto inkomen, terwijl zelfstandigen op eigen initiatief een deel van het netto inkomen sparen met oog op het naderende pensioen. Hierdoor bevat het netto inkomen van zelfstandigen nog de benodigde besparingen voor de toekomst, terwijl de pensioenbesparingen van werknemers al in mindering zijn gebracht op het inkomen. Om deze reden maken we voor zelfstandigen direct de koppeling met consumptie.

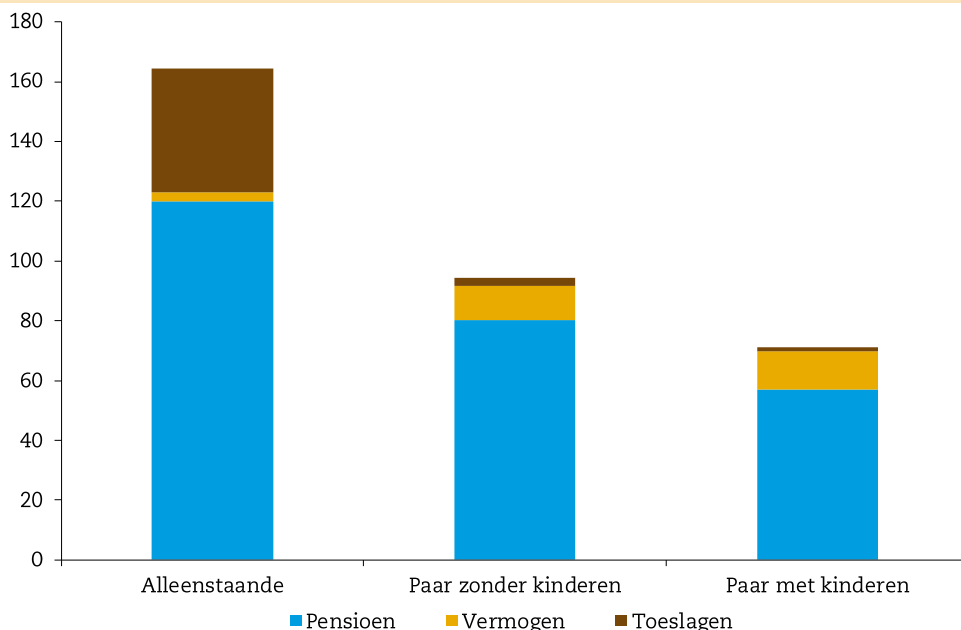
Binnen de groep meerpersoonshuishoudens bestaan er huishoudens van wie beide kostwinnaars werknemer of zelfstandig zijn. Daarnaast bestaan er ook huishoudens met een combinatie hiervan. In dit deel worden binnen de zelfstandige meerpersoonshuishoudens alleen huishoudens met twee zelfstandige hoofdkostwinnaars behandeld. In het vorige deel bleek dat een gecombineerd huishouden met één werknemer en één zelfstandige vaak het gemiddelde is van een huishouden met twee werknemers en twee zelfstandigen.

Zelfstandige paren met kinderen moeten flink snijden in uitgaven na pensionering

Alleenstaanden en paren zonder kinderen die zelfstandig zijn en tot de lage inkomens behoren, kunnen na pensionering hun consumptieniveau relatief beter handhaven dan vergelijkbare werknemers. De zelfstandigen hebben namelijk vóór pensionering een lager inkomens- en consumptieniveau. Doordat de hoogte van de AOW in principe voor iedereen gelijk is, leidt dit automatisch tot hogere vervangingsratio's bij zelfstandigen. Voor alleenstaande zelfstandigen uit de lage inkomensgroep geldt zelfs dat alleen de AOW al hoger is dan het inkomens- en consumptieniveau van vlak vóór pensionering, waardoor zij na pensionering aanzienlijk meer

kunnen consumeren¹⁷. Voor zelfstandige paren met kinderen geldt daarentegen dat zij na pensionering slechter af zijn dan vergelijkbare werknemers. Zij moeten na pensionering ongeveer een kwart snijden in hun bestedingen. Een combinatie van lage inkomens en lage vervangingsratio's duidt erop dat het pensioen niet toereikend is.

Figuur 3.5 Verhouding pensioeninkomen en consumptie vlak voor pensionering van zelfstandigen, alleenstaanden en paren zonder kinderen met een laag inkomen¹⁸

Bron: EIB

Merendeel jonge zelfstandigen onttrekt zich uit de lage inkomensgroep

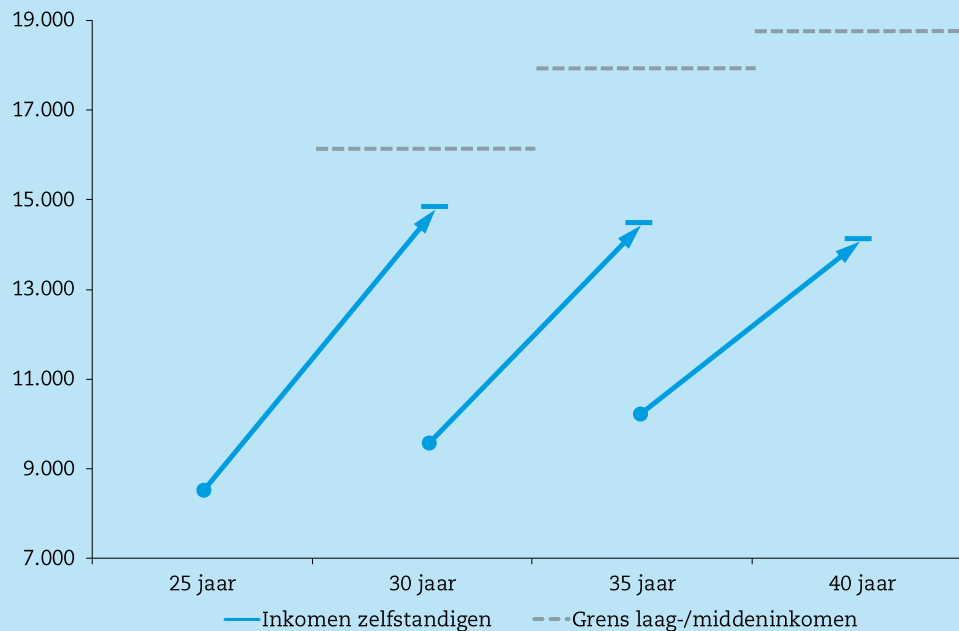
Net als bij werknemers geldt ook voor zelfstandigen uit de lage inkomensgroep dat jonge generaties ten tijde van pensionering een hoger inkomens- en consumptieniveau hebben dan oudere generaties. In de analyse is verondersteld dat hun inkomen redelijk constant blijft gedurende de carrière en dat zelfstandigen met een laag inkomen hun hele werkzame leven ook lage inkomens blijven. In werkelijkheid is het echter zo dat een meerderheid van de 'jonge' zelfstandigen uit de lage inkomensgroep zich al na enkele tijd uit deze inkomensgroep onttrekt, doordat zij in de beginjaren van hun carrière al een substantiële inkomensstijging realiseren. Hierdoor behoren de meeste 'jonge' generaties zelfstandigen met een laag inkomen ten tijde van pensionering eigenlijk al tot de middeninkomens. De onderstaande figuur illustreert dit aan de hand van de eerste drie leeftijdscohorten. Uit de figuur blijkt dat de 25-jarigen een sterke inkomensgroei kennen in de eerste vijf jaar van hun carrière. De inkomensgroei neemt af per leeftijdscohort, maar is voor alle drie de cohorten substantieel te noemen. Met name het inkomen van 25-jarige zelfstandigen komt na vijf jaar dicht bij de inkomensgrens van laag/midden te liggen. Hoewel niet weergegeven in de figuur, ontwikkelt hun inkomen zich ook in de jaren erna verder, waardoor zij op hogere leeftijden tot de middeninkomens gerekend kunnen worden. Al met al geldt voor lage inkomens die dit hun gehele leven blijven dat zij na pensionering een hoge vervangingsratio hebben, terwijl voor de lage inkomens die zich

¹⁷ Het aandeel van de AOW in het totale pensioeninkomen neemt voor toekomstige generaties echter wel af doordat hun gemiddelde opleidingsniveau en daarmee ook hun inkomen toeneemt. Zo is de vervangingsratio van uitsluitend het pensioen 120 procentpunten voor 45-jarigen, tegen 106 voor 35-jarigen.

¹⁸ Eenoudergezinnen van wie de kostwinnaar zelfstandig is zijn vanwege gebrek aan data niet gepresenteerd.

hier uit onttrekken geldt dat hun vervangingsratio lager is. Wel heeft de laatstgenoemde groep in absolute termen een substantieel hoger inkomen en bijbehorend consumptieniveau. Voor zelfstandigen met een laag inkomen uit oudere leeftijdsgroepen geldt dat zij dit voor het restant van hun carrière blijven.

Inkomensontwikkeling 'jonge' zelfstandigen met laag inkomen na 5 jaar, in euro's

Bron: EIB

Oudere zelfstandigen relatief minder sterke terugval in consumptie dan jonge generaties

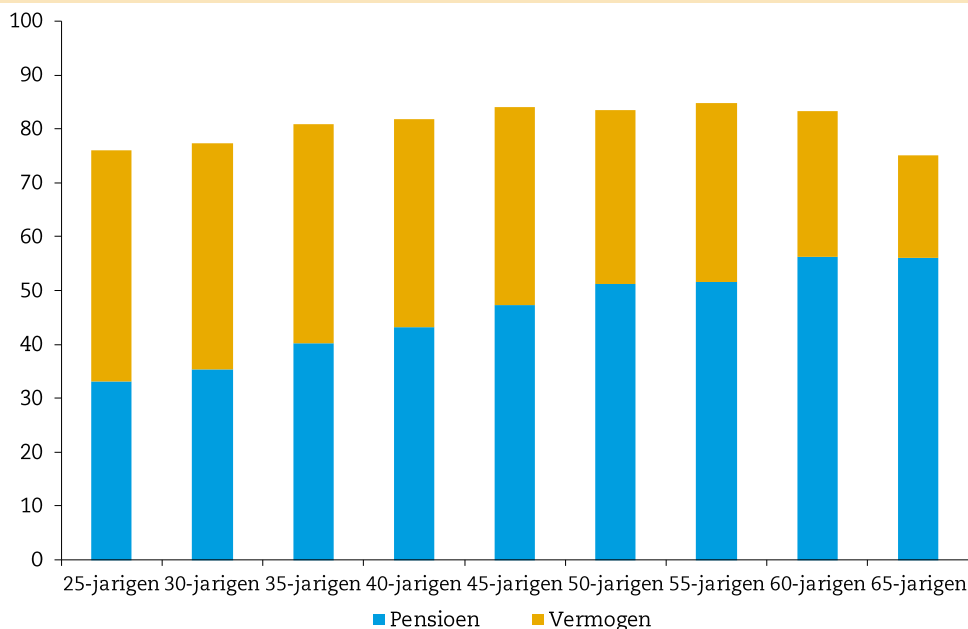
Bij werknemers uit de midden en hoge inkomensgroep zagen we dat jonge generaties een hogere vervangingsratio hebben dan oudere generaties. Voor zelfstandigen uit deze inkomensgroepen geldt echter dat oudere generaties na pensionering een minder sterke terugval in inkomen en consumptie ervaren dan jongere generaties (figuur 3.6). Hoewel de figuur alleen paren zonder kinderen met een middeninkomen toont, is deze vergelijkbaar voor de andere typen huishoudens. De oorzaak van het tegenovergestelde patroon is dat het ontbreken van indexatie relatief veel beperkter meeweegt in het inkomen van zelfstandigen. Daarnaast hebben de oudere generaties zelfstandigen langer als werknemer pensioen opgebouwd dan de jongere generaties zelfstandigen, waardoor zij verzekerd zijn van een hoger aanvullend pensioen. De groep toekomstig gepensioneerden spaart daarentegen aanzienlijk meer gedurende de levensloop om zo het pensioeninkomen op peil te brengen. Met deze extra besparingen compenseren zij enigszins hun lagere inkomen uit de tweede pijler. In de figuur is deze dynamiek in de verhouding tussen inkomen uit pensioen en vermogen ook duidelijk zichtbaar tussen de leeftijdscohorten.

Net als bij werknemers valt op dat de groep 65-jarigen relatief meer moet snijden in de uitgaven dan de generaties ervoor¹⁹. Zij gaan namelijk vrijwel direct met pensioen, terwijl zelfstandigen die nu 60 jaar zijn met het verschuiven van de pensioenleeftijd gemiddeld pas twee jaar later met pensioen gaan. Hierbij spelen dezelfde mechanismen als bij werknemers, behalve dat zelfstandigen geen aanvullende premies meer inleggen bij een pensioenfonds. Wel lopen zelfstandigen in tegenstelling tot werknemers nog een ondernemersrisico, waardoor het mogelijk is dat hun vermogen op hoge leeftijd toch lager uit kan vallen. Zo kan het gespaarde vermogen dat bedoeld is als pensioenpotje vlak vóór pensionering nog worden aangetast door

¹⁹ Het verschil tussen 60- en 65-jarigen is bij zelfstandigen kleiner t.o.v. werknemers. Dit komt doordat de eerste en tweede pijler bij zelfstandigen een relatief kleiner aandeel heeft in het totale pensioeninkomen.

een eventuele crisis of doordat in tijden van laagconjunctuur hun inkomen ontoereikend is en zij alvast moeten interen op hun vermogen.

Figuur 3.6 Verhouding consumptie vlak vóór pensionering naar leeftijdscohort, paar zonder kinderen, zelfstandigen met een middeninkomen, in procenten

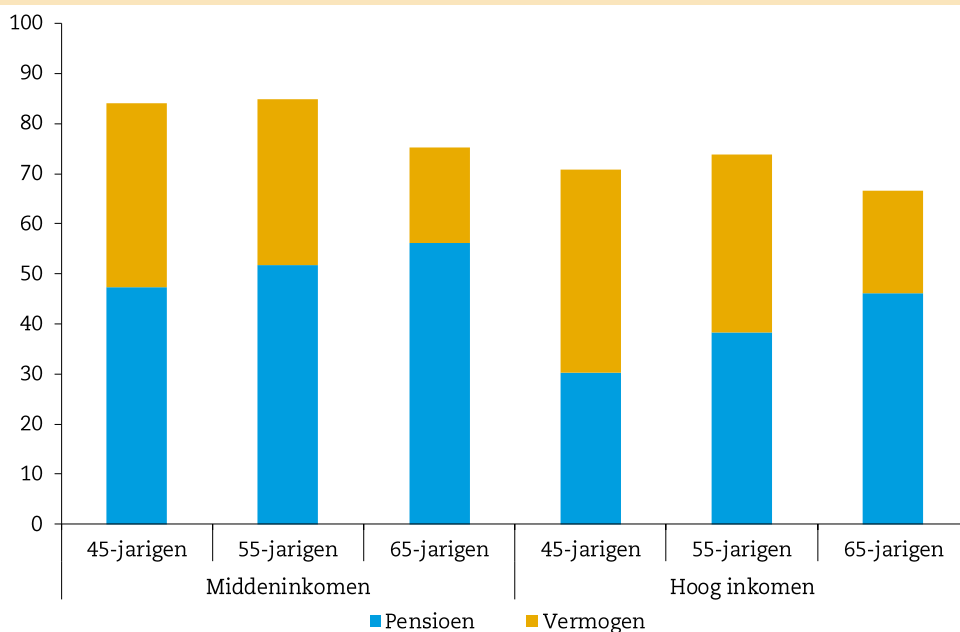
Bron: EIB

Vervangingsratio van zelfstandigen met midden- en hoge inkomens verschilt sterk

De wijze waarop het huidige pensioenstelsel in Nederland is ingericht lijkt voor zelfstandigen uit de lage inkomensgroep weinig problemen op te leveren. Dit komt met name doordat zij met de AOW verzekerd zijn van een basisinkomen waarmee zij in sterke mate hun consumptiepatroon na pensionering kunnen vasthouden. Een belangrijke nuance hierbij is dat in absolute bedragen hun inkomen en consumptie echter op een vrij laag niveau ligt. In dit deel analyseren we de toereikendheid van het pensioen van zelfstandigen uit de midden en hoge inkomensgroepen.

De onderstaande figuur toont de mate waarin midden- en hoge inkomens hun consumptiepatroon van vóór pensionering kunnen behouden. Verondersteld is dat hoge inkomens gedurende hun carrière relatief meer van hun inkomen sparen dan de middeninkomens. Voor beide inkomensgroepen geldt dat zij na pensionering hun consumptie zullen moeten beperken. Daarbij is de terugval in consumptie voor middeninkomens nog enigszins beperkt, met uitzondering van 65-jarigen. De vervangingsratio van hoge inkomens ligt daarentegen aanzienlijk lager dan die van middeninkomens. Zij zullen na pensionering in veel sterkere mate moeten snijden in hun consumptieniveau. Voor de hoge inkomens geldt echter wel dat zij hier veel makkelijker toe in staat zijn, aangezien zij in absolute bedragen substantieel meer te besteden hebben dan de middeninkomens.

Figuur 3.7 Verhouding inkomen na pensionering en consumptie vlak voor pensionering, paar zonder kinderen, zelfstandigen met midden- en hoge inkomens

Bron: EIB

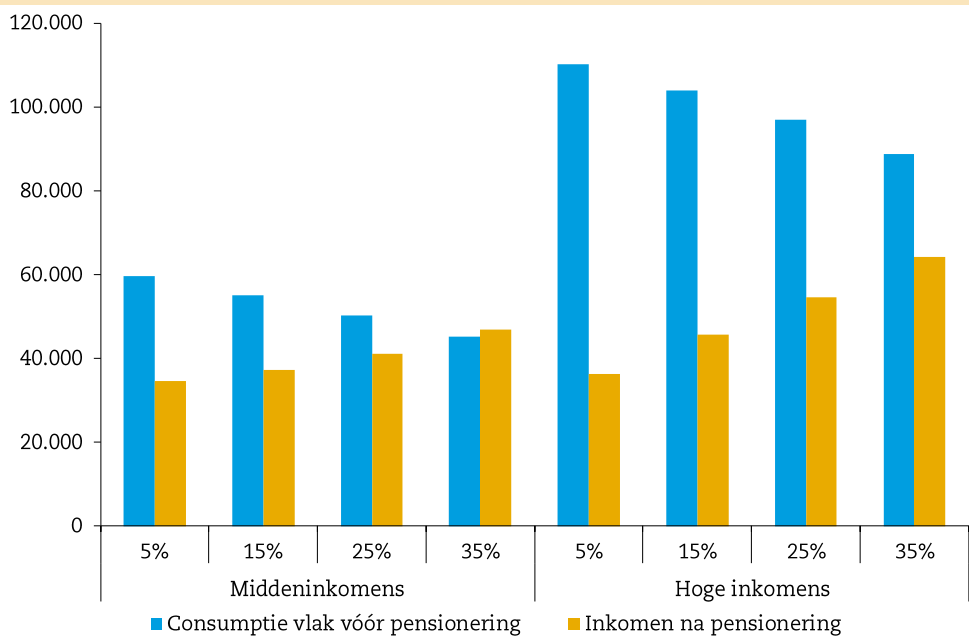
Hoge inkomens moeten zelfs met ruime spaarquotes consumptie beperken na pensionering

In de vorige figuren is aangenomen dat zelfstandigen met midden- en hoge inkomens respectievelijk 25% en 35% van hun netto inkomen sparen voor later²⁰. Er zijn echter zelfstandigen die besluiten meer te consumeren vóór pensionering. Dit gaat dan wel ten koste van hun besparingen voor later. Uit de onderstaande figuur blijkt dat de hoogte van het pensioen van zelfstandigen sterk afhankelijk is van hun spaargedrag. Indien zelfstandigen meer sparen in de jaren vóór pensionering is hun consumptieniveau daarmee ook lager. Doordat de besparingen leiden tot een hoger pensioeninkomen, zal dit in combinatie met het lagere consumptieniveau automatisch leiden tot een hogere vervangingsratio. Zodra zelfstandigen besluiten minder te sparen zal dit logischerwijs de andere kant op werken. Zo zien we dat bij lagere spaarquotes de consumptie vóór pensionering en het inkomen na pensionering verder uiteenlopen, met lagere vervangingsratio's als gevolg.

Bij een gemiddelde spaarquote van 35% gedurende de werkzame carrière kunnen zelfstandigen met een middeninkomen hun consumptiepatroon na pensionering in vrijwel gelijke mate voortzetten. Ook bij een relatief lagere spaarquote van 25% zal dit weinig problemen opleveren, in tegenstelling tot wat we observeren bij de hoge inkomens. Voor deze inkomensgroep geldt dat zelfs met substantieel hoge spaarquotes van respectievelijk 25% en 35% zij hun consumptie niet volledig kunnen aanhouden. Hierbij geldt wel dat hoge inkomens veel makkelijker in staat zijn te snijden in hun bestedingen dan lagere inkomensgroepen. Aan de hand van de elasticiteiten per bestedingscategorie zal dit waarschijnlijk ten koste gaan van de vrijetijdsuitgaven.

²⁰ Op basis van observaties uit Budgetonderzoek 2015 (CBS).

Figuur 3.8 Consumptie vlak voor pensionering en inkomen na pensionering naar spaarquote en inkomensgroep, 40-jarige paren zonder kinderen, zelfstandigen, in euro's

Bron: EIB

Koninginneweg 20
1075 CX Amsterdam
t (020) 205 16 00
eib@eib.nl
www.eib.nl

